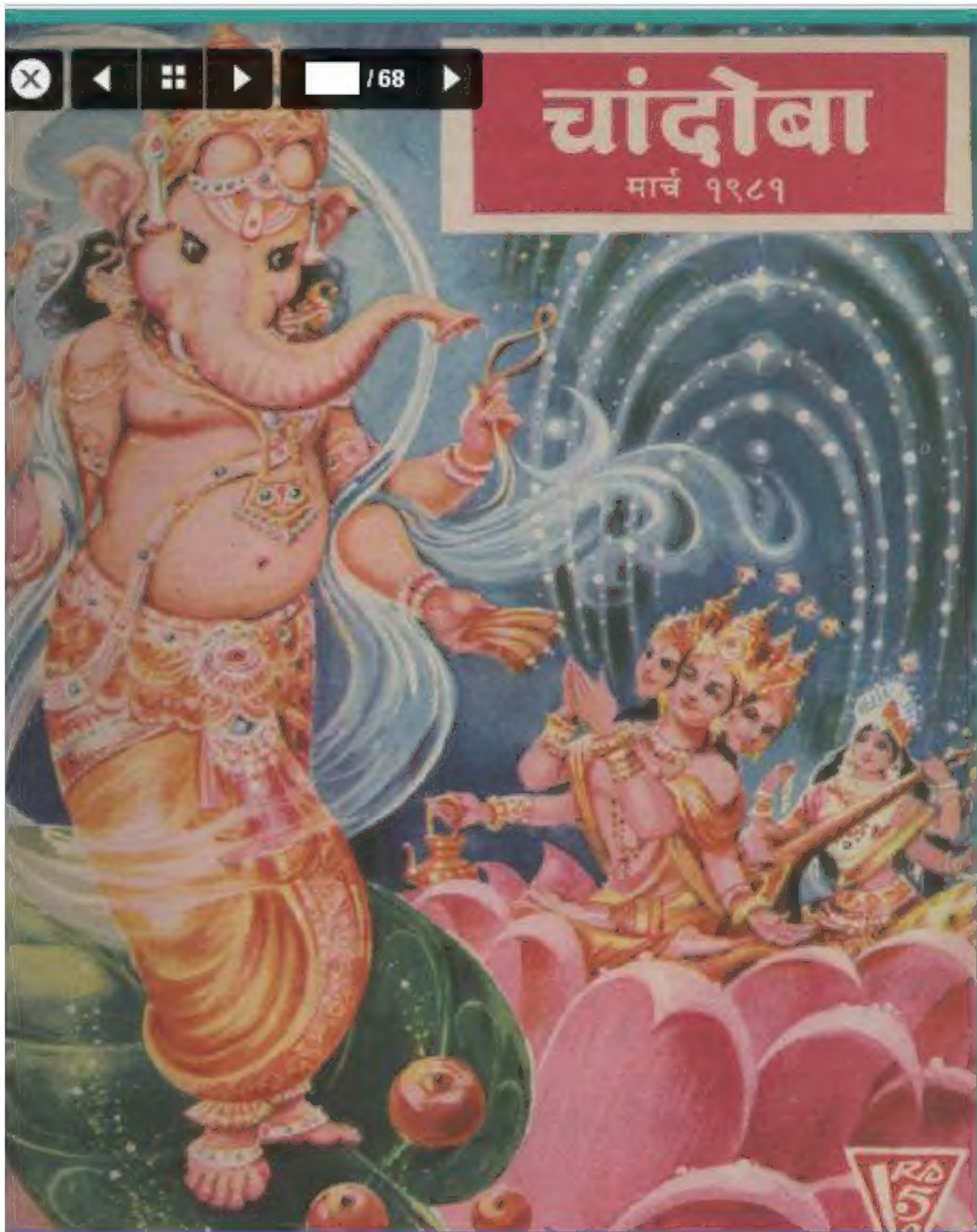

चांदोबा

मार्च १९८१

रामजीने त्याच्याभावा शांतीचे लग्न करून घ्यावे असे ठरवून त्याच्या आईवडिलांशी बोलणी केली होती.

त्याच दिवशी संध्याकाळी सव्हे लागल्यानंतर रत्नाकर खोली पाहून पुन्हा शांतीला बेटका व त्याच्याशी लग्न करून घ्यायला आग्रह करू लागला. परंतु शांती समोरून निघून पळून गेली. रत्नाकर चिडला व दिव्याला लाथाडून शांतीच्या घरातून बाहेर निघून गेला. दिव्यातले तेल घरभर पसरले आणि घराला आग लागली. शेजारपाजारच्या लोकांनी येऊन आग विझविली.

गेली. रत्नाकर शांतीचा हावच घरापला जाणार तिबक्यात एका तरुणाने "शांती!" म्हणून हाक मारली.

"माधव, तू केव्हा आलास रे?" शांतीने विचारले.

रत्नाकर प्रसन्न होऊन शांतीकडे पाहू लागला. तेव्हा शांती म्हणाली-"हे आमच्या गावातले आहेत. यांचे गाव माधव आहे. शहरात कॉलेजात शिकत आहेत. परंतु राहणारे या गावचेच आहेत."

त्यानंतर रत्नाकर माधवकडे करड्या मजरेने पाहत निघून गेला.

शांतीचे माधवशी लग्न ठरले होते. माधवची चांगली वायजूक घनैरे पाहून

ती फोफ शांतीने रामजीला व माधवला आंगितली.

तिकडे रत्नाकरने गावातल्या पंचांना बोलाविले. त्याने, रामजीने आपल्या घरात शेतावरचे पीक जाळून मोठे नुकसान केल्याचा रामजीवर आरोप लावला.

पंचांनी आश्चर्यचकित होऊन उलट विचारले-"जहो, जमिनदार साहेब! तुमच्या पिकाबरोबर रामजीचे घर जाळलं नाही का? तुम्ही आपले पीक मागितले तर तो विचारा कोटून देणार? म्हणून तुम्ही आपली किर्या मागे घ्यावी!"

"मी आपले पीक का सोडोण? माझ पीक काढून मला वायवी जबाबदारी

उलट प्रश्न विचारला.

पंचांनी नादलाजाने रामजीला बोलाविले. रामजी पंचांसमोर जाण्यापूर्वी शांतीचा हात माधवच्या हातात देत म्हणाला-"बाबा रे! शांतीचा हात घरण्याच्या हेतूने रत्नाकरने हा डाव टाकला आहे. माझ काय वाटेक ते नुकसान झालं तरी मी शांतीला विहीरीत कोटणार नाही. तिच्या रक्षणाची जबाबदारी आतां तुझ्यावर सोडतो!"

"मासा, तुम्ही जा, पंचांना खर काय ते सांगा, आम्ही येतोच तुमच्या पाठोपाठ!" माधव म्हणाला.

"तसं नव्हे रे बाबा! ज्या लाकडात जगनी अश्वती तेच लाकूड जळते!" असे सांगून रामजी निघून गेला.

रामजी म्हणाला ते ऐकून माधवच्या मनात एक विचार आला. तो कॉलेजात रसायन शास्त्राचा विद्यार्थी होता. रसायनशास्त्रातील एका प्रयोगाने रामजीला वाचविता येईल, असा तो विचार होता. कणच स्थाने त्या प्रयोगासाठी लागणारी साधुची जमविली आणि शांतीला बरोबर घेऊन पंच बसले होते तेथे गेला.

रत्नाकर पंचांना सांगत होता-"रामजी आपल्या मुलीचं लग्न माझ्याशी करून

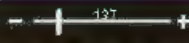
घायला तयार आहेत तर मी आपली किर्या घ्यायला तयार आहे."

माधवने पंचांना नमस्कार केला व नम्रपणे म्हणाला-"पंच हौ! आपण कृपा करून शांतीला काय म्हणावंयाने आहे ते सुद्धा ऐकून घ्यावे!"

शांतीने अथवासून इतिपर्यंत सर्व गोष्टी उघडपणे सांगितल्या. परंतु रत्नाकरने ते सर्व छोटे असल्याचे सांगितले व उलट आरोप लावला-"माझ्या शेतातले पीक कोडे तरी लपवून ठेवून घर व घरतले पीक जळून गेल्याचे सांग करत घाबे घासाठी शांतीनेच किंवा रामजीने घराला आग लावली असावी."

Fullscreen

127

10 / 68

परंतु माधव म्हणाला—“पंचहो! अशा तऱ्हेने लोखंडाचे कळशार नाही. भावण खरे की लोखंडाचे कळशार या आपण रामजी, शांता व रत्नाकर जमिनदार विधांच्या नावाच्या विद्वया तयार करून त्यांच्यावर देवावरचा अभियेक करून त्याचे तीर्थ शिंपडून पाहू या. तेव्हा अपराधी कोण ह्या गोष्टीचा देवच कोल देईल!”

अशा प्रयोगाने खरेखोट कळण्यावर कोणाचाच विश्वास नव्हता. परंतु तो प्रयोग करून पाहण्यात कोणाचा हुरकट दिसला नाही. असले प्रयोग कधी यशस्वी होणंच शक्य नाही व अपराध सिद्ध होणार नाही. या विवासावर रत्नाकरने प्रयोग करून पाहण्यास त्याची हुरकट नसल्याचे सांगितले.

माधव देवळात गेला व अभियेक केलेले तीर्थ घेऊन आला. त्यानंतर त्याने तीन कामदावर तिघांची नावे लिहिली. पत्रांनी अभियेकाचे पाणी तिन्ही कामदांवर शिंपडले आणि आपघर्षाची गोष्ट म्हणजे जमिन-

दाराचे नाव ज्या कामदावर होते, त्याचा सोच कागद जळून गेला.

ते पाहून सर्व आश्चर्याचकित होऊन जमिनदाराकडे पाहू लागले. रत्नाकरने घाबरून जाऊन आपली नुक साम्य केली. पंचांनी त्यांच्याकडून रामजीला नुकसान भरपाई देवविशी. रामजीने ते पैसे खर्च करून शांतीचे कमन माधवशी करून दिले.

त्यानंतर शांतीने भवत्याला एकतत विचारले—“माधव, जमिनदाराच्या नावाचा कागदच सगळा काय जळला? तुम्ही कोणचा प्रयोग केला होतात?”

“सखर आणि पोर्टेचा क्षार मिसळून त्याचा छेप एका कागदावर लावून ठेवला आणि त्या कागदावर जमिनदाराचे नाव लिहिले. अभियेकाच्या पाण्यात सल्फरिक अॅसिड घालून ठेवले होते. ते अॅसिड लप लावलेल्या कागदावर पडताच तो कागद जळला. बाकी दोन्ही कागद माधवच होते. म्हणून ते जळले नाहीत.” माधव म्हणाला.

[९]

[चतुराक्ष न समरसेन बोर्षे नोजत असलं सारोन्मा आवुन पडत कतलेन्वा रागदी सोकांचा फाळे घुवव व वनभापूस पाठलाग करायला शकले. समरसेनाले चतुराक्षाना धनराणीची भरलेल्या भावेसंबंधी व हिचे रक्षण करणाऱ्या नागकन्येविषयी विचारले. चतुराक्षाने भावतेपाजवळ बंडीदेवीने प्रगट केलेल्या इच्छेविषयी सांगितले. पुढे—]

शंभर दीपांचा राजा शाक्येश याच्याविषयी चतुराक्षाने सांगितले ते ऐकून समरसेन आपघर्षाचकित झाला. बंडीदेवीने तिचे देवालय वगाडामातीऐवजी सोग्याचांशीचे बांधायला सांगितले. एखादे देऊळ सोग्याचांशीचे बांधायचे झाले तर ते काम कोणत्याही मानवाला साध्य होण्यासारखी गोष्ट आहे का? म्हणून समरसेनाने चतुराक्षाला विचारले—“चतुराक्ष, बंडीदेवीने

आपल्या यक्ताला वसे असाध्य काम करण्यास सांगितले, हे खरीखरच आश्चर्य बाटण्यासारखेच आहे!”

चतुराक्षाने होकारार्थी मान हलवून म्हटले—“समरसेना, क्षत्रीची उपासना ही कधी असते हे तुला कदाचित माहीत नसावे. इहलोकात पूर्ण सुखोपभोग घेण्याची इच्छा आणि मानसजातीवर अधिकार गाजवण्याची आकांक्षा आध्यात्म सनात

असले तेच शक्तीचे उपासक होतात. देवी स्वांप्यावर करुणा करण्यापूर्वी स्वांप्या घेंय-गात्रासाठी आणि तिच्यावर स्वांपी भक्ती किती वाढे इत्यादी गोष्टीची परीक्षा घेते."

"परमग शाक्तेय राजा इतके सोने आणि चांदी जमवू शकता का?" समर-सेताने विचारले.

"तीच तर अद्भुत कथा मी सांगतो आहे! ती घनरात्रीने प्रदलली नाच व त्याचे रक्षण करणारी ती नागकन्या बांचा वसांत आणि मी व एकाक्षी यांचे परस्परांशी हाडवेर व्हायला कारणे झाली तीमुद्दा या कथेतच आहेत. या कथेचे मूळ म्हणजे घनरात्रीपावरच्या खडीदेवीची इच्छा आणि ती

पुरी करण्यासाठी शाक्तेयाने केलेला प्रयत्न दोन्ही आहेत." बरो सांगून वतुराक्ष ती गोष्ट पुढे सांगू लागला.

"शाक्तेयाने देवीची इच्छा पुरी करायचे ठरविले. देवीची ही इच्छा म्हणण्याऐवजी देवीची ती आज्ञाच होती असे म्हणणे जास्त संयुक्तिक होईल. शाक्तेयाने इतके चांदीसोने एकत्र करायचे म्हणजे तुमच्या सारखांच इतर देशांवर स्वारी करण भाग होते, दुसरा मार्गच नव्हता.

शाक्तेय राजाने राज्यभर श्रेष्ठमूर्तीं मुक्त केली. बलदंड व साहसी लक्षांना सेव्यात घ्यायला मुरवात केली त्याचे अधिकारी एकेका गावी जात. तेथल्या तरुणांना एकत्र करीत. त्यांच्या कुस्त्या खडगयुद्ध वगैरे करवीत आणि त्यात जे यशस्वी होत अशा निवडक लक्षांना मैथ्यात घेत.

"ती सैन्य मूर्ती मुक्त केली त्या काळात श्री वीस एक वर्षांचा तरुण होता. एकाक्षी-मुद्दा माझ्याच वयाचा होता व तो व मी एकाच गावचे राहणारे होतो.

"येथे एकाक्षी व माझे लहानपणापासून वेर कसे वाढत गेले हे सांगणे आवश्यक आहे. लहानपणाचे हे वेर वाढत आमच्या हातून अनेक दुष्ट कार्ये करवायला कारण मी मृत झाले आणि शेंवडी वा बेटावर मानव वस्ती नष्ट करण्यासाठी मुख्य कारण झाले.

त्या काळात एकाक्षी ही एकाक्षी नव्हताच. या बेटावर जाण्यानंतर माझ्या काळ्या बुबडाने एकाक्षीचा एक डोळा फोडून त्याला एकाक्षी केले.

"एकाक्षी व मी एकाच गावचे राहणारे होतो, हे मी सांगितले आहेच! आमच्या गावात आमची वरं शेजारीच होती. तरी आमची परस्परांची मैत्री होण्याऐवजी वेरच परस्परांत वाढतच गेले. परंतु इतके हाडवेर वाढायला बराच काळ लागला.

"मी व एकाक्षी आमच्या वयाच्या सहाव्या वर्षापासून गुरे चरायला न्यायच कास करू लागलो! आम्ही आमच्या गावाच्या एका चौथरीच्या बकऱ्या जंगलात चरायला घेऊन जात होतो. तेव्हा आम्ही

फार लहान होतो. म्हणून आम्हाला शिकार वगैरे करणे त्या जंगलात शक्य नव्हते. मोठी तरुण भंडळीच फक्त शिकारीला जात असत.

"एके दिवशी मी, एकाक्षी व आणखी काही मुले बकऱ्या चरायला घेऊन जंगलात गेलो. त्या प्रदेशात गर्द झाडी होती, दवकी की दिवसामुद्दा काळोख शिवाय त्या जंगलात वाघ, सिंह व इतर क्रूर जनावरे पुष्कळ होती. जसे अजूनही त्या प्रदेशातच बकऱ्या चरायला न्यायला लागत. कारण त्या जंगलापेक्षा चांगली जागा इतरत्र कोठेही नव्हती.

"बकऱ्या चरायला सोडून आम्ही सर्व मुले एकाच झाडाखाली बसून बसलो.

पोड्या वेळाने एक सुंदर हरिणीने पाडस माझ्या अकान्या घात होत्या तेथे पळत येऊन ओरडू लागले. मदुरेक त्याच्या आईची व त्याची तादातुद झाली असावी, म्हणून ते आले असावे.

"त्या पाडसाला पाहून त्याला घरायची अनिवार इच्छा मनात उत्पन्न झाली. उठून एक उडी मारून मी त्याच्या जवळ गेली. तेवढ्याच एकाक्षीने सुद्धा त्या पाडसाला पाहिले. 'मीच पहिल्याने त्या पाडसाला पाहिले!' असे म्हणत तो माझ्या परडी-सागून पळत आला.

"परंतु मी चटविशी पुढे गेली आणि त्या पाडसाला धरले. मी आपल्या जवळची

दोरी घेऊन त्या पाडसाच्या गरयात बांधली आणि त्याला ओढू लागलो. इतक्यात एकाक्षी जवळ आला आणि ते पाडस त्याचे आहे, असे सांगून भाडू लागला. मला भयंकर राग आला व हाताला एक दगड आला तो उचलून मी एकाक्षीला मारला. तो त्याच्या डोक्याला लागला. तो ओरडत जमीनवर पडला.

"त्या गडबडीत गरयातल्या दोरीसकट ते हरिणीचे पाडस पळू लागले. मी त्याच्या पाठीमागून भावलो. झाडाखुडपात त्याचा पाठलाग करून शेवटी मी त्याला पकडलेच. मी फार दमून गेली होतो. ते पाडस पळून जाण्यासाठी मला बोदीत होते. मी दोरी बट्ट करून ठेवली व त्याला ओढू लागलो.

"त्या परिस्थितीत अंगाचा थरकाय उडवून देणारी एक सिंहागर्जना माझ्या कानी पडली व ती अगदी जवळूनच! मी विचार करीत म दसता त्या पाडसाला एका झाडाला बांधून ठेवले आणि त्याच झाडावर तपासण चढून गेली.

"झाडावर सळत्यानंतर भुनाला बोडी स्थिरता आल्यावरच मला माझी चूक कळली. कारण झाडाला बांधून ठेवल्या-नंतर ते पाडस स्वतःची सुटका करून येण्यासाठी ओरडू लागले आणि पळून

जाण्यासाठी धडपड करू लागले. सिंह कोठे दूर असला तरी त्या पाडसाचे ओरडणे ऐकून नेमका याच बाजूला नक्की येईल, ही चूक तेव्हा माझ्या स्मृतीत आली व झाले तेच, सिंह तेथे आलाच.

"मी झाडावर चढलेलो होतो, म्हणून मला आपल्या जिवाची भीती वाटत नव्हती. परंतु विनाच्या पाडसावर त्या सिंहाने उडी मारली. केविलवाण्या स्वरात विचारे पाडस ओरडत वृंलित. मला राहवले नाही. त्या झाडाचे एक वाळकें लाकूड तोडून मी त्या सिंहाच्या अंगावर फेकले. ती माझी पोचचूकच झाली. कारण सिंहाने लगेच मान वर करून मला पाहिले.

"सिंहाने त्या पाडसाला ठार करून त्याच्या खाता यात लेबड खासले. खाता खाता मधून मधून तो माझ्याकडे पहात राहिला आणि शेवटी मला थरण्यासाठी त्याने उडो मारली. मी झाडावर उंच चढून बसलो व त्याचा पंजा पोचणे शक्य नाही अशा जागी बसलो. तरी सिंहाने प्रयत्न करायचा सोडला नाही. सूर्यास्त होईपर्यंत तो झाडाखालीच पाहारा देत बसून राहिला.

"रात्रभर मला झोप लागलीच नाही. उवाडले तरी झाडावरून खाली उतरून यायचं धाडस होत नव्हतं. सिंह झाडा-

साकी नसला तरी जवळपास कोठेतरी अन्नगार अशी वास्तवी भला वसली होती. मसून मसून मला त्याची वरकळी ऐकू येतच होती.

"त्या दिवशी ऐन दुपारी माझ्या कानांचे पट्टे कुटून जातील इतक्या जोराचे वफाडोकव्याचे आवाज ऐकू लागे. तो आवाज म्हणजे आमचे गावकरी माझ्या कोथारचे येत असल्याची सूचनाच होती. माझ्याकरीबरच्या मुलांनी घरी गेल्यावर की कोठे तरी गेलो तो परतलो नाही असे गावकऱ्यांना सांगितले असावे.

"हकांचा आवाज जवळ जवळ येऊ लागला. आतां उठून रथाना घेऊन येते मला मादलं खरं, परंतु धावत होईना. राजभर पाहारा वेळ असलेला सिंह अजून कोठेतरी वसला बसणार मरे वाटत होते.

"दोडकी, 'माने, वरची वगैरे घेऊन गुपारे चाळीस पन्नास गावकरी ओरडत पुढे येत होते. रथांचा भावाच त्या बंगचात हुमटुघट होता. काही अण बीत बाजवीत होते. सर्वे अण मी होणो, त्या आवाजासून पन्नास एक पावसावर आले होते.

"माझ्या मनात सिंहाविषयी जो संशय होता तो सराच उरला. आधीत वडी माकून वसलेला सिंह एकाएकी गर्जस बाहेर आला आणि त्याच्यावर त्याने उडी

टाकली. असा प्रसंग येण्याची शक्यता आहे, हे गावकऱ्यांना वाटत होते, म्हणून ते सावधच होते.

सिंहाने उडी टाकताच ते कावळून पळून गेले नाहीत, तर एका बलवंत गावकऱ्याने सिंहाचा पंजा एका बाकीने अडविला. पाठीमागून एका तरुणाने सिंहाला कट्टा आवळून धरले.

"सिंह गर्जना करीत मागे वळण्याचा प्रयत्न करू लागला. परंतु तेवढ्यात पहिल्या तरुणाने आपला बाळा जोराने त्याच्या मानेवर मारला. सिंह जोराने ओरडत पुन्हा पुढल्या बाजूला उडी मारण्याचा यत्न करू लागला. परंतु

तेवढ्यात मागच्याबाजूने दुसऱ्या तऱ्हेने बापल्या सुन्याचा वार सिंहाच्या पाठीत केला.

"मिहाला जबर जखम झाली होती त्या दोघां तऱ्हेनी त्यांच्या हातातल्या हत्यारांनी त्या सिंहाला खूप जोसकले. सिंह जमिनीवर पडून तडफडू लागला. झाडा-वरून ते दृष्य मी पहात होतो. मला कमालीचा आनंद झाला. मी झाडावरून अपक्षप खाली उतरत येत मोठ्याने ओरडलो.

"त्या वेळी मी जे दृष्य पाहिले त्यावर माझा स्वतःचाच विश्वास बसेना, असे मी म्हटले तर कोणाला झरे वाटणार नाही. मी तसा मोठ्याने ओरडलो ते ऐकून सर्वांनी माना वर करून भाक्याकडे पाहिले. लगेच जोराने दोल वाजवीत समोरच एकाक्षी होता, तो ओरडला. "भूत, भूत!" आणि उलट्या दिशेने पळाला. पापणी लवायच्या आत इतर सर्व "भूत, भूत!" असे ओरडत पळून गेले."

चतुराक्षाने मेघवर जे काही सांगितले. ते समरसेन लक्षपूर्वक ऐकत होता. त्याच्या तोंडावर आश्चर्य झळकत होते. तो म्हणाला—"हे सर्व आश्चर्य वाटण्यासारखेच आहे. तुला पाहूनसुद्धा इतकी मोठमोठी भाषण 'भूत' म्हणून पळून कधी काय गेली?"

चतुराक्षे चिडून सात ओठ चावून म्हणाला—"ही सर्व त्या एकाक्षीचीच कबाडी आहे. ती 'भूत' म्हणून ओरडत पळू लागल्यावर सर्व माझ्याकडे न्याहाळून पाहिल्याशिवाय घाबरून जाऊन पळून गेले. त्यांनी डोळे भिडून त्याचे अनुसरण केले. त्या लहान वयातही एकाक्षी किती दुष्ट व कारस्थानी बुडोचा होता हे या एका घटनेवरून सहजी कळण्यासारखे आहे. आमच्या गावातल्या लहान बोर सर्वांना भी भूत आहे असे त्याच्या मुळे वाटले. तेव्हापासून पुढे दहा वर्षे मला एक भूत म्हणूनच जंगलाला रहावे लागले."

(कथाः)

स्वताचे नाते

विक्रमादित्यान आपला हेट्ट मोडला नाही तो स्मशानात गेला, श्रेत खोबावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मीन हाऊन श्मशानाच्या विगेने चालू लागला. तेव्हा श्रेतात बसलेला बैताळ त्याला म्हणाला—"राजा, पुष्कळदा माणसांना स्वतःचे मतच कळत नसते. खोल मनात काय घडत असते याची त्याला कल्पनाच नसते. एकेक जण तो ज्याच्याशी वैर करतो त्याच्यासाठी कधी कधी प्राणत्याग करवा लागला तरी तयार होतो. त्यांचे उवाहरण म्हणून मी दोघा माबंडांची गोष्ट तुला सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून बैताळ गोष्ट सांगू लागला.

नागू व रंगू हे दोघे सख्खे भाऊ होते. परंतु परस्परांचे हाडवेरी ही होते. दोघे मारीमारी करीत. त्यांचे परस्परातीन हेवेषाचे कोणत्या कारणाने काढत गेले. सांगणे कठीण आहे, परंतु या ना त्या

ल्यांना खूप नववून काढले. ते पाहून रंगू गावकऱ्यांचे कान बरीत म्हणाला-
 "आमच्या दावाने त्या विचारांना गुराख्याने एवढं मारलं हा त्यांचा भयंढसोस्पर्शा सोडून काय होते म्हणावयाचे? मुकी जगावर एकाएकी शेतात शिरली तर गुराखी तरी काय करणार? तरी बिचाऱ्यांनी कळसांच गुरांना शेताबाहेर काढले. नाहीतर शेतांच वाटोळेच झाले असते. काही म्हणा, आमच्या दावाला त्याचं पीक प्रागल्गालं म्हणून फारच गर्व चढला होता. देवच गर्वाचं घर असं खाली करतो!"

भाकटच्या भावाने गावकऱ्यांसमोर अशी निंदा केलेली ऐकून नागू नडकला.

त्यानंतर काही दिवसांनी रंगू गाडीभर गवस पेंडून एका डोंगराळ वाटेने चाली येत असता बेंलाचा पाय मुरगळला व तो खाली पडला. गाडी सरळ कारण एकटया रंगूला साधले नाही. म्हणून त्याने शेतत जवळपास काम करणाऱ्या दोघांतिघांना हाक मारली. बेंलाचा पाय मोडल्याचे कळले.

नागूला कळलं व त्याची छाती थंड झाली व तो दिसले त्या गावकऱ्याला म्हणू लागला-
 "आमच्या भाकटच्या बेंलाचा पाय मोडला म्हणं? परंतु हे पहा. कोणाचा गर्वभंग कसा करावयाचा? ते त्या देवाला चांगलं कळतं!"

ते कळल्यावर रंगू आगित तेल ओतल्या शारखा नळकळला.

दोघा भावंडांच्या बायका आपल्या नवऱ्यांहुन कोणत्याही बाबतीत कमी नव्हत्या. मुळात जावाजबाबचे परस्परांशी वैर, त्यात दोघा भावंडांचे भांडण असल्यामुळे त्यांना आपलं वैर लपविण्याची गरजच काय! दोघी परस्परांची निंदा शेजाऱ्या-पाजाऱ्याजवळ मतमोकाळोणी करीत. संजार बाजारच्या बायका शिखटमोठ लावून एकीच्या विरुद्ध दुसरीकडे ठकारी सांगून दोघींचे भांडण झाले की गंमत पहात, अशा तऱ्हेने दोघां भावंडांचा परस्परांवरचा राग वाढवायला दोघीं गवा हातभार लावीत.

एकदा रंगूच्या बायकोन एक नवा दागिना करवून घेतला आणि बोलताबोलतां शेजारणींना म्हणाली-
 "तुम्हीच पहा, हो, पैसा जपवळ जसजस रुधी तों उपमोवायला सुद्धां भाग्य लागते!"

ही गोष्ट इकडून तिकडून जाऊन नागूच्या बायकोच्या कानावर पडली. आपल्या जावेने आपल्याला हिणविण्यासाठीच हे म्हटले असलं पाहिजे असे साहजिकच नागूच्या बायकोला वाटले. तिने मुसमुसत काऊन ती गोष्ट आपल्या नवऱ्याला सांगितले.

"आपल्याजवळ काही नाही असं वाटलं होय तिला? मला तिच्याहुन चांगला

हिन्वाळा कंठहार आणल्याशिवाय तिची समज फिरणार नाही!" ती म्हणाली.

नागूने बायकोच्या म्हणण्यासारखेच केले. त्याने बायकोसाठी एक सुचर वास्त किमतीचा कंठहार चिक्क घेतला. कसल तरी हळदीकुंकू ठेवून नागूच्या बायकोने आपला तो कंठहार बाजारपाजारच्या बायकांना दाखविला व म्हणाली-
 "हा कंठहार पाहून दोळ्यांतून आग पाखडणारे नाहीत वाटलं का हो?"

हळूहळू कंठहापची गोष्ट रंगूच्या बायकोच्या कानावर गेलीच. ती चिडून म्हणाली-
 "नंदी बेंलाच्या गळ्यात किती बंटा बांधल्या म्हणून काय? त्या भिकारड्या

गोष्टीवरून दोघांची वाचवाची व्हयची आणि परस्परांची तोंडे पहायची नाहीत असे ते ठरलीत. एनडेच नव्हे तर बूसरा मेला तर पीडा टळेल असेही केव्हा केव्हा त्यांना वाटे-
 एकदा काही गुरे डोंगरावरून वळून उतरून येत असता नागूच्या छान फोफावून बाढलेल्या शेतात शिरली. रंगू ते दोळ्यांनी पहात होता व मनातल्या मनात त्याला गुदगुल्या होत होत्या की नागूचे उमरे पीक आता फळत होणार. त्याला आपल्या दोळ्यांचे पारणे फिटल्यासारखे वाटले. परंतु तेवढ्यात गुराखी झाले व त्यांनी गुरांना हाकून शेतातून बाहेर काढले. तेवढ्यात नागू तेथे आला व त्याने गुरा-

पाहतां छपराचा तो भाग कोसळला. नवरा छपराबरोबर खाली कोसळला म्हणून पावकून बाबकी ओरडली. परंतु उत्तर आले नाही. ती बाबच्याबाबच्या दिराच्या घरी गेली व आपल्या गावेली घट्ट मिठी मारून रडत म्हणाली—“बहिनी, आपल्या विराला वांचवा हो!”

ती आवाक होऊन नवऱ्याला म्हणाली—“अहो, पाहतां काय? दिवा येऊन या की, भावजीना काय झालं पहा तरी!”

तिचे दिवा येऊन धावं कोसळलं होतं तिकडे गेलं व कोसळलेल्या छपराखाली बेशुद्धावस्थेत पडलेल्या रंगूला बाहेर काढले व नागू त्याला आपल्या खरी घेऊन आला. बैद्याने येऊन ओवळपाणी केल्यावर रंगूला सुद्ध आली.

त्या दिवसापासून दोघां कुटुंबामध्ये वंर पार नाहीसे झाले. शत्रुवाची पाळेमुळे खणून पार नाहीशी झाली. ही घटना घडल्यानंतर कित्येक दिवसांनी रंगूची बायको शेजाऱ्या-पाजाऱ्यांना मागू लागली—“त्या दिवशी भावजी शेजाऱ्यांचे पातळे आणि त्यांनी माझ्या कुंकवाचं रक्षण केले.

येथेवर गोष्ट प्राणून वेताळ म्हणाला—“राजा, त्या दोघा भावडांत शरीर प्रेम होते की वंर? एकाचं तसेसुतं माल की

दुसरा आनंदाने नाचत होता नाही की? मग नागू आपल्या धाकट्या भावाला वांचवायला कसा काय घाबला? त्यानंतर त्या भावंडांमध्ये वंर एकाएकी नष्ट कसे काय झाले? या शंकांचं समाधानकारक उत्तर माहीत असून सु दिलं नाहीस तर परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्याच पाशांवर लोंढू लागतील.

विक्रमादित्य म्हणाला—“वात्सीयांमध्ये प्रेमाचं जसं एक बंधन असतं तसंच द्वेष करीत असतांना सुद्धा ते तुटणारं असं घट्ट बंधन असतं. रस्त्याचं बंधन नसेल तर कोणतंच बंधन एवढे घट्ट नसतं. कधीकधी द्वेष करून माणसं स्वतःच बंधन घालून घेतात. आत्मीय बांधवांत प्रेमाचं बंधन जितकं बळकट असतं तितकंच द्वेषाचं बंधनही बळकट असतं. अगदी जवळच्या नात्यातली संडळी व भावंडे परस्परांची वंर करू लागली की प्रमाणाबाहेर वंर वाढतं. सर्व शत्रुवांत भाऊ बंदकीचे शत्रुत्व मोठे असते. तरी रंगू

मेला असतां तर नागूला जामंद झाला असता हे मानने चुकीचे होईल. बाळ मेल्यावर त्याच्यात व भावात असलेल्या प्रेमाचे किंवा वैराचे बंधन तुटलं असतं! एक मेला तर दुसऱ्याचा स्वायत्तसिद्ध होण्यासारखेही काही नसले. म्हणून रंगूचा जीव वाचवायला नागू बाबला हे वैसांगिकच होते. रक्ताकडे रक्त भावलं. त्यानंतर दोघांमध्ये वंर नाहीसे व्हायला दोन कारणे झाली, पहिले कारण हे की कोवळेपणा प्रेमाचे बंधन जास्त बळकट असते. दुसरं असं की उपकाराचा फायदा ज्याला मिळाला तो उपकाराची गोष्ट कदाचित् विसरेलही, परंतु उपकार करणारा त्याने दुसऱ्याचे केलेले हित जन्म भर विसरत नाही. जेचं रक्ताचाच संबंध आहे तेचं अशा परिस्थितीत वैराला नागाच कोठे राहणार?”

अशा तऱ्हेने राजाचे मीन अंग होताच वेतळ प्रेतासुद्ध नाहीसा झाला आणि झाडाला वाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

कंठहाराला पाहून ओळखतून भाग पावड-
ण्याची गरजच काय हो?”

अशा लहानसहान गोष्टींवरून जाड जावांची मीशिक हंढे होत आणि स्पावरून भावाभावांची भाराभारीपर्यंत मजल पोचे. त्या गल्लीतल्या लोकांना दररोज काहीतरी गंमत पहायला मिळे.

असे दोघां भावंडांमध्ये वंर नित्य वाढतच राहिलं. एकदां एकाएकी मुखळभार पाऊस पडू लागला आणि रंगूच्या घराला दक्षिणे-कडील नित कोसळली.

घराचं धावे गळू लागलं तेव्हा काहीतरी भयकापड बसरे घालून तळण बांबवाल या हेतुने रंगू घरावर बघून बला. परंतु पाहतां

चोरी करायला रागदारी

नारायणबुवा तजोर गावातले सुप्रसिद्ध गवई होते. परंतु ते नेहमी नीलांबरी रागच नेवडा गात असत. कोणी कधी 'दुसरा राग घ्या' असा वायट केला तर ते म्हणत, परंतु ती बँडक रंगत नसू वृवा नीलांबरी राग म्हणू लागले की त्या रागातल्या करणरसामुळे स्वादसुद्धा विरथ- ठून जात अशी त्यांची कीर्ती होती. दगडाला पाझर फुट की नाही नकळ, परंतु एवढे खरे की त्यांचा नीलांबरी एकणारे थोडे डोलत व स्वतःला विसरून जात, कोणी म्हटले की 'मी नारायणबुवाचो नीलांबरी एकली आहे' तर लोक लगच त्याला म्हणत - 'कपाळ! अरे, ती रागिणी रंगली म्हणजे तू तर झोपी गेला असशील, प्रग एकवार कोठून?' अशा तऱ्हेने नारायणबुवांच्या नीलांबरी रागाची शक्ती तजोरच्या पंचशेओत होती.

नारायणबुवांचे चाट्याने म्हणायचे- 'हे काय कमी झाले' अशा वा पुरात राग म्हणून ओपविणारा आई शिवाय कोणी मिळेल तरी का ?'

'महा आगची आगी मी लहान वसताना ओल्या म्हणायची व मला लगेच अपययर्थ असताना तुम्ही काय म्हणाल' असा म्हणत काही नारायणबुवांच्या नीलांबरी रागाची तुलना केल्याने त्यांची स्तुतीच दुसऱ्या तऱ्हेने करीत.

एकूण नारायणबुवांनी नीलांबरी म्हटली की थोडा कोणी कसाही अस त्याला आप ही यणारच असं त्या रागातल्या प्रत्येकाचा समज होता.

एकदा नारायणबुवांच्या आवाय शक, माणूस आला तो विमायला चला मणि बांडा माणूसच बसत हात परत राहता घडेवाईक बाज त्याने नारायणबुवांना

काही पैसे दिले व म्हणाला 'हे पहा बुवा! सद्या रात्री तुमचो एक बैठक मी ठेवणार आहे. म्हणून मी तुमची विदाची अगाऊच बँकन ठेवता आहे!'

उद्या रात्री म्हणता? कोठे किती बाजना? नारायणबुवांनी त्याला विचारल त्या पूर्वी नारायणबुवांना गाण्यासाठी विदाची रक्कम कोणी कधी अगाऊ दिलीच नव्हती. म्हणून नारायणबुवांनी आनंदाने विचारल.

'रात्री बापाच्या लुमारस गाण्याला सुरवात करायची आहे. बैठक कोठे लाईल हे मी आताच मागू शकणार नाही मी रात्री येऊन तुम्हाला बोलावून घेऊन जाईन मी सांगित त्या जागी बसून तुम्ही गाण्याला सुरवात करा म्हणजे आल तो माणूस म्हणाला

पण्यरात्री गाण्याला सुरवात म्हणजे काय हे नारायणबुवांनी कळना परंतु त्याने विदानी अगाऊ दिली होती म्हणून नारायणबुवा त्याच्याशी कादवाळीत बसले नाहीत.

दुसऱ्या दिवशी मध्यरात्र उलटन्यावर तो माणूस नारायणबुवांना बोलवायला आला. त्याच्याबरोबर त्याचा आणखी एक साथीदारही होता. दोघे नारायणबुवांना खजिन्याजवळ घेऊन आले.

रात्री दोघांनी एक जागी बसून नारायणबुवांना गाण्याला सुरवात करायला सांगितले. नीलांबरी राग सुरू झाल्यावर काही वेळाने खजिन्याचे धाकटारी व पाहरेकरी शोभी आली व त्यानंतर चोरी करायला जसा दोघांचा केत होता.

परंतु पाहरेकरी नेपाळ देशात राहणारे सुरू होते. त्यांना दक्षिणाय संगीताची आवड मूळीच नव्हती.

म्हणून नारायणबुवा याक लागताच दांड चोच पगू लागले आणि घोळ लागले. पण्टे गुरस्यांनी येऊन त्या दोघांना जागे केले व नारायणबुवांना म्हणाले 'आत उजडण्याची वेळ झाली आहे हा! उठा घरी चालू जागा! चोरांनी आवचय वकित होऊन घराची वाट धरली

सर्वे फक्त एकदाच!

रामपुरच्या जमिनदाराला नाही नाही म्हणतां जसाबयात एक मुलगा झाला. त्याचे नाव गोपाळ ठवण्यात आले. मुलाचे लाड कर होऊ लागले म्हणून वडाला वर्षे लागले तरी तो एक अक्षरही शिकला नाही व कमालीचा हट्टी मात झाला तो उगाडलाच ठरत तसे कित्यक दिवस आंघोळी करत तसे

आपला मुलगा विचडणार असे वाटत जमिनदाराने मलाया मामावर आपण्याचे वरविले पणु काही वर्षात झाला हाही मुलगा प्रसन्नच्या मातेलाच एकदा लागू होऊन जमिनदाराने दाखल तसे जमिनी विहनाला मुलाला शिब्यायले तबल परतु नाही प्रवत फसला

त्याचे गुमारात राहिल एक नवज युवक आता ना जतयत हाता जमिनदार पदा एकदा बोडवत म्हणाला

मोहय मुलाला कागत्या मार्गवर आपलास तर मुला आयुष्याभर ठरनिर्वाहाची चिंता करण्याची गरज राहणार नाही.

तो वरून हुकार होता त्याने गोपाळला तबलदीन खळात रातवत आपला पगडा धरल्या मत वर भयविला तोप काटल ते फक्त त्याचे चित्त विद्याभ्यासाकड लाववावे असे त्या तरुणाने ठरविले परंतु त्या तरुणाने अनेक वाहून समझावन मारितल तरी गोपाळ ने बदलता थाला एकदा म्हणाला

मजाने असत गेल्यात मजाने वारत मो का बदलाव

अनुभव प्रत्यक्ष शिबे य मुल ने वर कळणार? तु दारोग एकदा आंघोळ वरून मजाने एकदा थाड वाचत कळत पहा एकदा वगोल्या यांना नमस्कार करून पहा' मुल विचो वर वाटल हे तूच स्वातंत्र्यवान पहा' ना तरुण म्हणाला

तु म्हणाला म्हणून मी माथ्य कर ना परंतु तु म्हणालास ते सर्व मी फक्त एकदाच करीन रोज जाडलाच उठून एकदा मनाने करीन पुस्तकातल एक पान वाचो' त्यानंतर तु दिवसाभर माझासो खलल पाहिस' गोपाळ म्हणाला

माझा म्हणाला हे त्या तरुणाने जमिनदाराला मागितल

वर झाल बुवा! थोडा निश्चितपणा आता की तोंच मुधारल " जमिनदार यानाचे समाधान झाल्यासारखे म्हणाला

दुसऱ्या दिवसापासून गोपाळ कबूल केलेयाप्रमाणे ख्याबलाच उट्टू लागला जे स्ताने कळत एकत्र एक पान पुस्तक उघडून वाचू लागला नंतर ना वडिलांना एकदा नमस्कार करू लागला

एके दिवशी जमिनदाराचे काणी माने- वाईक भटायला आल गोपाळला दिवसाभर खळात रमेलला पाहून त्यांनी जमिनदाराला विचारल- वाय हा मुलाचा विद्याभ्यास गुरू कलात की नाही?"

अहो ना उगाडलाच उठून आघोळ करता व वडोल्यायांना नमस्कार करून अग्यासला वसता त्यानवर खळतो" या शब्दात जमिनदाराने आपल्या मुलाचे मोठ्या अभिमानाने वर्णन केले ते मुलाला बोलावून म्हणाला-"हे तुझे मोठे काका आहेत बरे

का? मुला पहायला म्हणून मुदाम आल आहोत त्यांना नमस्कार कर वाटो! मुला ते आशीर्वाद देतील! जमिनदार म्हणाला गोपाळ उद्धवण्याने नकारार्थी माने हलवून म्हणाला-"मी वगोळ फक्त एकदाच वडोल्यायांना कोणाला नमस्कार करतो आज सकाळी मी तुम्हांला नमस्कार केला होता ना? पाहिले तर उगा सकाळी तुमच्या एवढी यांना नमस्कार करीत आज नाही कोणाला नमस्कार! असे मागून गोपाळ निघून गला

जमिनदाराला मान खाली घालावी लागली त्याने तरुणाला बोलाविले व म्हणाला-"तु माझा मुलाला जे बळण

लावीस आहेस त्यामुळे माझ्या भातेवाइका-समोर माझी भाव खाली होत आहे!"

तो तरुण गोपाळकडे जाऊन म्हणाला: 'तुझ्यामुळे मला खाली पहावे लागले आज! शीरमोठ्यांना नमस्कार करण ही जगाची रीत आहे त्यांचे आशीर्वाद तुझ्या हिताचे बसतात. यापुढे आजच्या सारखा वागू नकोस!"

परंतु गोपाळ त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करीत म्हणाला-"मी म्हणाऱ्या रवानाहेर काही केले नाही, सर्व फक्त एकदां मी कबूल केले होते!"

तू जपदी हरिश्चंद्राकून मोठा एक-वचनी झालास होय? तू बिलेले वचन

मोडणार नाहीस का? मोडलेस तर? त्या तरुणाने गोपाळला विचारले

"मोडत तर तू म्हणशील ते मी करीन!" गोपाळ म्हणाला

त्या तरुणाला गोपाळमध्य बदल पडतून आणायला एक युक्ती सुचली त्याने खळा-खळात गोपाळचे जंग घाण वेळ त्यामुळे गोपाळच्या अंगाला वास येऊ लागला खळात रमल्यामुळे गोपाळला ते कळले नाही परंतु त्यानंतर तो वास व ती घाण त्याला असह्य झाली तरुण गोपाळला म्हणाला-"चल, नदीवर जाऊन आंधोळ करत येऊ"

'आज तर मी एकां आंधोळ केली आहे पुन्हा नाही आंधोळ करणार!" गोपाळ म्हणाला

त्या तरुणाने एकट्याने नदीवर जाऊन आंधोळ करून घेतली गोपाळ आंधोळ केल्याशिवाय घरी गेला

"बाळा, तुझ्या अंगाला किती घाण येते आहे रे! आंधोळ करून दे! त्याची आई म्हणाली तरी गोपाळ गेला नाही तो धमकावून म्हणाला- जा, मला बळ-जबरीने आंधोळ करायला लावले तर मी आव जबाबार नाही!"

"तरुण तुझ्याबरोबर आम्ही सर्वांनी कस रे जेवायच" घरात नातेदारीक मंडळी-

मुद्दा आलो आहेत " गोपाळची आई म्हणाली

गोपाळ एकटा निराळा जेवायला बसला. अंधारुण घाण होईल म्हणून तो जमिनीवर झोपला. परंतु त्याने आंधोळ केले नाही तरुणाने जाऊन जमिनदाराला सांगितले की त्याने सर्व प्रयत्न व्यर्थ झाले, म्हणून त्याला भाग करावे.

जमिनदाराला कळत की मृत्तवा सर्वा-भरीवर जेवला नाही अर्थात जमिनीवर झोपला तेव्हा त्याला फार वाईट वाटले व तो त्या तरुणाला म्हणाला-"तू यापुढे मुळावर असले प्रयोग करायचे सोडून दे!"

परंतु गोपाळमध्य सुधारणा होणे त्या तरुणाला आवश्यक वाटले कारण गोपाळ-

मध्ये सुधारणा होण्यावर त्याचा उदर निर्वाह व्यवहृत होता मुलाचे फार खर्च केल्याने मुलगा बिघडला आहे, हे तरुणाने ओळखले

एकदां त्या देशाचा राजा जमिन-दाराच्या गादी आला आणि त्याने दिवस-भर गावातच मुनकास केला गावातली सर्व प्रमुख गावकरी संकठी राजाला नज-राचं देऊ लागली जमिनदारमुद्दा आपल्या सर्व कुटुंबियांसह राजाला नजरगना लागला गेला, बरोबर तरुणाला सुद्धा घेतले होते

जमिनदाराने जो नजरगना दिला तो राजाला फार आवडला. त्या वेळी तरुण गोपाळला म्हणाला-"हे आपले महाराज आहेत यांना नमस्कार कर!"

गोपाळ संवसोधप्रमाणे समेपणे काही बोलला. राजाला राग आला म्हणाला— काय रे, दिवसभरात तू एकदांच नमस्कार करतोस का? राजालाबुद्धी तू दुसऱ्याने नमस्कार करणार नाहीस का?”

जमिनदाराने ओळखून की मुलाच्या या वागण्याचा परिणाम भक्कर होणार, तो घाबरला. त्याने संवसोध फाडून मुलाच्या मुन्कुटास एक दिली व म्हणाला, तुझ्या हट्टीपणाला केव्हां तरी आज्ञा बसलाच पाहिजे! देवासारखा असला राजा आहे त्याला तू नमस्कार करणार नाहीस? त्याच्या पाशांपडून त्याची माफी माग!”

“गोपाळच्या अगला त्यापुर्वी त्याच्या बडिलांनी कधी हाणही लावला नव्हता. वापाचा कडाकदार पाहून तो धावकून गेला आणि त्याने राजाचे पाय धरून त्याची माफी मागितली.

बरी परत ज्ञास्वावर जमिनदाराला गोपाळाने केलेल्या प्रतिशेची बरडबण करून देऊन तो तरण म्हणाला—”आपल्या मुलाने

आपले वचन मोडले! आज्ञासूत तो माझ्या म्हणण्याप्रमाणे वागला. कारण त्याने आज दोनदां नमस्कार केला. तुम्ही स्वतःच पाहिलेत की मुलाची बालक किती धोक्ष्याचा आहे! त्याला माझीवर आणण्याचा दुयरा उपाय न पाहून तुम्ही त्याच्या अंगावर हात ठाकलात. मला माच उपाय योग्य दाटला म्हणून मी आज्ञासूत त्याला राजाला नमस्कार करायला मागितला व मी आपल्या व्यवहाराने आपल्याला दुखविले! असेल तर आपण मला माफ कराव.

ही शोष्ट जरी की त्या तरुणाकडच जमिनदाराला मुलाला झाराने उचले परंतु हे देखील तेवढेच खरे की गोपाळ आपल्या वचनाप्रमाणे भाग लाईपर्यंत वागत आला म्हणून तो त्या पुर तऱ्हाला वचन दिल्याप्रमाणे तरुणाने मागितले तसा वागू लागला व जहाणा जगला जमिनदाराने बचत दिव्याप्रमाणे त्या तरुणाचा आमुष्यवर आग्रह दिला.

ब्रह्मवत काशीच्या गादीवर राज्य करीत

असतां भोवसत्त्वानो गाईच्या एका गाईच्या रूपे अवतार धारण केला, तो गाडा सुंदर काळ्या रंगाचा होता त्याला पाहून पाहणाऱ्यांचे मन हरपून जात असे त्याच रीतिय पाहून त्याच्या मालकाला तर आनंदच झाला, इतर लोकांनाही तो हवा-हवामा वाट.

त्या पाड्याचा मालक एका म्हातारीच्या घरात भाड्याने रहात होता. काही दिवसांनी त्याच्या मालकाचा ते गाव सोडून जाव लागल जालांना त्याला भाड्याचे पैग देणे वचन नव्हते म्हणून वाववाऐवजी तो पाडाने म्हातारीला देऊन मालक निघून गेला.

त्या म्हातारीला आपला असा दुसरा कोणो नव्हता, ती त्या पाड्यालाच आपल्या मालकी प्रमाणे वाळू लागली.

भाताची पैज कोंडा, पॅठ वगैरे पौष्टिक पदार्थ ती त्या पाड्याला खायला घालीत असे बरेच दिवस ती त्या पाड्याला कालवदा-दर घेऊन जाऊन वाळवत गवताच्या बोळ्याने त्या पाड्याचे तवे वंध घासून ती त्याला घुबी, त्या पाड्यावर तिचे वास्तव्य इतके होते की तिने त्या पाड्याला कधी बांधून ठेवले नाही.

काळा पाडा वाढत गेला तसतशी त्याला सुंदर कोवळी धिंग यंऊ लागली. ती इतर पुतांवरोबर गांवभर मन मारेल तिकडे व्हिडे फिरे, मुळ त्याच्यावर चडून भजा करीत त्याच्या गळ्यालाढील पोळ्याला हातांनी गोबारात.

एके दिवशी तो पाडा विचार करू लागला—”यला इतक्या पुत्रवात्सल्याने लहानाचा मठा करणारी म्हातारी किती गरीब आहे. अंगात पुरेशी शक्ती नसून

तो भाली किती भव करणे व मड्याभाळ. किती कष्ट सहन करते. मी तिला चार पेसे मिळवून आणून दिले तर तिला थोडा हातभार लावल्यासारखा होईल.

वज्र पैसे मिळवायचे कसे? तो विचार करू लागला त्याच सुमारास एक व्यापारी आपल्या पांचशे गाड्यात व्यापाऱ्याची पोती घालून त्या गावाजवळ आला. त्या गाड्या त्या गावापर्यंत सरळ रस्त्यावर निविघ्नपणे वाळत आल्या होत्या. परंतु त्या गावाला लागून जो ओढा होता तो पार करून जाणे कठीण होतं. वाळूत खूप प्रयत्न करूनही गाड्या पुढे जात नव्हत्या. म्हणून सर्व गाड्या ओढ्याच्या अलीकडच्या काठावरच थांबल्या. गावातून भाड्याने बैल आणून

ओढा पार करणेचा व्यापाऱ्याने प्रयत्न करून पाहिला. पण तो यत्नही फुकराच्या त्याच वेळी व्यापाऱ्याला ओढ्याच्या पलीकडच्या काठावर उतरून मुसंडीवर चरत असलेल्या म्हातारीचा फटा दिमला त्याच्याबरोबर एखाददोन चांगले बैल असल्या बरोबर विचार करून व्यापारी ओढ्यापलीकडे गेला. परंतु तो काळा पाडात त्याला कामाला येऊ नये या त्याने बरेच प्रयत्न केले. पण त्या गाड्या दांड्या आहेत, एकामागून एक गाड्यांना जुपलल्या बैलांच्या मदतीने एकटाच सर्व गाड्या पार घेऊन जाऊ शकत

असा विचार करून व्यापाऱ्याने तेथल्या गुराख्यांना विचारले—“हा नडा कोणाचा

आहे?” थाला मी काही वेळ घडून जाऊ का? माझ्या गाड्या नदीपार व्यापाऱ्याच्या ओढ्यात तुम्ही मागाल ते देईन.”

“तुम्ही ह्या पाड्याला घेऊन जा आणि आपल्या गाड्या तदीपार पोचल्या करा. ह्याचा कोणो भालक असो नाहीच हा मन मानल तमा हिडवो फिरतो गुराखी पटणाले.”

व्यापाऱ्याने एक दारो त्या पाड्याच्या गळ्यात बांधली आणि त्याला ओढून नडू लागला. परंतु ना वाडा जागचा हल्लाच नाही व्यापाऱ्याच्या नोकरांनी खूप प्रयत्न केले तरी ते त्यांना बसक्ये झाले.

व्यापारी वाडा वेळ विचार करीत उभा राहिला त्याला वाटले की कदाचित

म्हणतोही मजुरी पाड्याला हवे असेल तेव्हा तो त्या पाड्याला म्हणाला—“तुला पाहून तू कोणो वृषभराज असावास जसे वाटते आहे. तू माझ्या पांचशे गाड्या ओढ्याच्या पार नेत्यास तर तुला गाडी भागो होत हय्ये देईन. एक हजार रुपये मिळतील.”

व्यापाऱ्याच्या तोंडातून हे वाक्य निघ- ताच, सर्व काही कळल्यासारखा तो काळा वाडा जागचा हल्ला आणि ओढ्यापलीकडे गाड्या उभ्या होत्या त्यांच्याजवळ जाऊन उभा राहिला. व्यापाऱ्याच्या नोकरांनी एका गाडीला त्याला जुपला. पाडा खेजी ती गाडी पलीकडच्या तिरावर घडून गेली.

सब गाइचा पार मत्पावर व्यापाऱ्याने एका लाव पिशवीत पाचवा रुपय घालून पाड्याच्या गळ्यात ती पिशवी बांधली पाड्याच्या रुपात असल्या बोधिसत्वांनी व्यापाऱ्यानी ती कबाडी वळखली 'या व्यापाऱ्याला लोभ दिसतो आहे, याने आपले वचन धोडले आहे' नंतर तो पाडा जी गाडी त्याने सर्वात प्रथम ओढ्या पलोकडे घेऊनी होती तिच्या समोर जशा तऱ्हेने जाडवा सुभा राहिला की पाड्या पुढे जाणेच शक्य नव्हते

व्यापाऱ्याने ओढ्याची की हा पाडा सामान्य नाही, खूप समजूतदार आहे व्यापाऱ्याने आणखी पाचवे रुपये दुसऱ्या एका पिशवीत टाकले व ती पिशवी मूढा पाड्याच्या गळ्यात बांधली आणि म्हणाला-"बोर आरम्या! मी जे दशन दिले होते त्याप्रमाणे एक हजार रुपये तुझ्या गळ्यात बांधले आहेत मातां माझ्या गाड्या पुढे जायला वाट हे!" पाडा तेथून निघाला व सरळ म्हातारी

रहात असे तेथे जाऊन उभा राहिला त्याने पाचवा रुपय जाळून आणून आढ्याच्या पार नेल्या होत्या म्हणून तो दमला होना व त्याचे सर्व अंग धुळीने व वाळूने गाळून निघाले होते म्हणून म्हातारीने एक काढा घेऊन त्याचे सर्व अंग पुसून काढल व त्याच्या बंगाखाद्यावर गाजारीत दान फिरवू लागली. तिन पिशव्या गाड्या, त्यात पाचवाचको रुपय होते

ती अकित झाली तितक्यात मराठ्यांना येऊन घडलेली गोष्ट माहितली म्हातारीच्या डोळ्यात प्रमाथू झळकू लागत त्याने पोळे गाजारीत ती म्हणाली-"बेटा तू माझ्यासाठी एवढी मेहनत केलेस? मला कसाला रे एवढे पैसे?" नंतर तिन पाड्याच्या अगाला तेल चोळत व गरम पाण्यात त्याला म्हाळ घासले

अशा तऱ्हेने इतक्या वास्तव्याने पाड्याच्या मातृस्वरूप त्या म्हातारीचे भान म्हण फेडून बोधिसत्वांनी आपला अवतार समाप्त केला

महाकवी कालिदास

कोमलपदमधन अमनरा रस प्रवर्तन
जलपद ५ दून हलका आर्
मला एक नतका हे आर्ने विवा
रन काजाला न वाळा 'युवराज
मलाला- पुढे कथाचय' आई
विमल पावन म्हणाली वाळा तू
येडा आता हे नतार हातान
धन वत वय वर देईन हा

मला पुढाच पुढे जाऊन विरवा-
जिन्व तेवढा प्रसन्न जना व य
आरम्य तान शक ज्ञान न भारतावर
मला हे मने दये आपले राज्य रक्षण
कन यांचा राज्य विजय विद्वानां
आज्या शोधे गजकामरा रणचय
दिला

न्यातन विरवाविद्याने अनेक राये
जिंकुन तानने राजगारे राज्यात
येथे रथ पालवनी त्याच्या का
कीर्ती मज्जापनी तान मज्जापनी
उभारने व स्वर्णमूर्त शोधवत हाते

हच तें खाटे!

एके राजा विनोदप्रिय होता. त्याच्या दरबारांत विदूषकांचा फार मोठा मान पडले. म्हणून दरबारी पद्धत रामसमर्थाचा जेजोफळाटे होई. त्यांना हे पाहून बाहेरचे वाटे को विदुषकांचा असूनही विदूषकांचा दरबारांत एवढा मान का?

एके दिवशी राजाने जाहीर केल की जे दरबारी सज्जन यात पाटे वाचव त्यांना इनाम दिले जाईल. सर्वांत मोठे मोठे काय बाचा तिकडे देण्याची सवावशरी राजाने विदुषकांवरच ठावली.

सर्वे दरबारी आपापच्या परीने त्या वाचन काहीजण म्हणत असत. त्या कावळे पाहिले आहेत. काही जण म्हणले—आम्ही माणसांचा आकाशात उडण्याला पाहिले आहे. सर्व छोटे कोलले हे कपाळाचा शेंठण घालून घालून बसण आ राजासमोर पाडून विदुषकांचे विचारले—'सद्वाकरी' आपणही या हास्याचा भाग घ्यायला या.

रामसमर्था चिंतून म्हणाले. आमच्या संशाले काणी करी जे वाचवाम नही ते आमच्या राजासमोर नाही छोटे काय हेच आम्हांला पाहिले आहे.

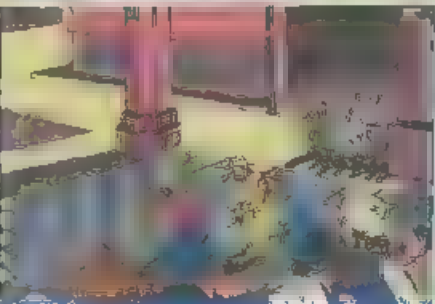
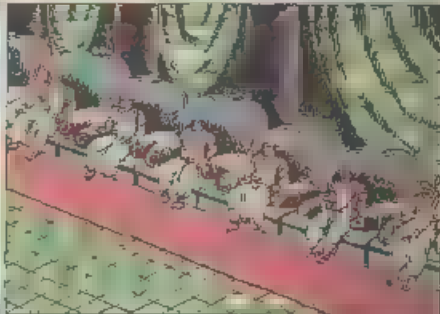
विदूषक राजाकडे धडत म्हणाला— म्हणजेच खाटे वाचण्याच राजा राजासमोर घाव

सर्व दरबारी खेदसह दुसरा राजाचा वागणू लागले.

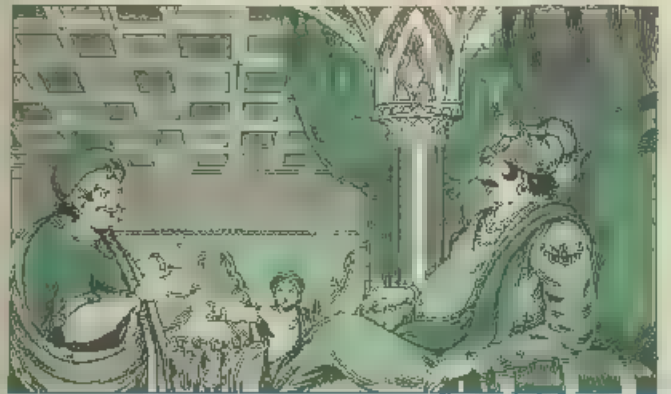

अजयनेन देवीच्या कानात एक
महामाईने झाला त्याने देवाचे एक
शरीर देवते यक्षी हृदये राजी अथ
नव्य कणमोस देवते घुलेले कापि
विदुषकांचा त्या दरबारात

जानंतर विदुषकांचा दरबारात
सज्जन के राहिले. एक प्रसंगे राजा
आजून जाऊ लागला. हचतरी
अजयनेन देवीच्या कानात एक
महामाईने झाला त्याने देवाचे एक
शरीर देवते यक्षी हृदये राजी अथ
नव्य कणमोस देवते घुलेले कापि
विदुषकांचा त्या दरबारात

एकदा विदुषकांच्या काही काण्या
सज्जन कापिदुसरांचा राजा आजून
जाऊ लागला. हचतरी अजयनेन
देवीच्या कानात एक महामाईने
झाला त्याने देवाचे एक शरीर देवते
यक्षी हृदये राजी अथ नव्य कणमोस
देवते घुलेले कापि विदुषकांचा त्या
दरबारात

चुरटो-खडीसाखर

अच्युतला सालूनाच्या भावी भावले-दाराच्या कचेरीत नोकरी लागली त्याने शेतकऱ्यांना एक बंद घेऊन विव्हाड घाटले. तो खरून कचेरीत जाई त्या वाटेवर एक कोलाक पर होते त्या घराच्या कोसरीत सुमारे पन्नास वर्षांची एक विधवा बाई बसलेली दिसे. ती अच्युतकर जातीची-येनेने वहात जसे

एक विधवा सध्याकाळी ती देवळातून घरी परत येत होती. वाटेत तिच्या अच्युत भेटला ती त्याला म्हणाली-“बुका, हो ये खडीसाखर! देवाना असाद आहे दोळ्यांना लावून खा नर!” असं सांगून तिने खडीसाखर अच्युतच्या हातात दिली.

अच्युतने ती खडीसाखर सोंडात टाकली त्यानंतर ती बाई त्याला म्हणाली-“बाबा हे तुला पाहिले की मला माझ्या काकट्या

बाबाची बाळवण होते तो शेजारच्या गांवचा कुलकर्णी आहे. परंतु त्याच आणि माझं पटत नाही माझा त्याच्यावर किती जीव आहे!” असं म्हणत त्या बाईने दोळ्याची टिपे पदरानं पुसली

त्या बाईचे नाव होते ठकुताई तिने आपली रडकथा सांगितली म्हणाली-“माय वर्षा पूर्वी माझं कुक पुणलं नेनं मला मूलझोळ नाही. आपला म्हणून एकुलता एक भाऊ होता माझं कपाळ फुटलं म्या दिवसापासून मी आपल्या भाऊच्या भावाकडे मालकरणीसारखी राबले परंतु भाऊच्या भावज्याने माझ्याशी नंभी दुष्टावा ठेवला ती माझ्या विरुद्ध नवऱ्याचे काम भरी. माझा भाऊ मला मारायला बावामथा सर्व सहन करून मी आपल्या भावाकडेच पडून रहात होते परंतु दोन वर्षांपूर्वी त्याने मला घराबाहेर

काढल त्या दिवसापासून परगावी यऊन रहाते आहे!

ठकुताई आपली रडकथा सांगून म्हणाली-“बाबा मला एकट्याने जणं जणंसे वाटू लागलं आहे त्याने मला घराबाहेर काढल तरी मी त्याला कधी विसरेन? तुला पाहून मला त्याची आठवण होते मू मधून मधून माझ्याकडे येऊन येऊन ती माझ्या मनाला हलकं वारेल मी आपलं दुख विमरेन” असे म्हणत तिने आपलं डोळे पुसले

अच्युतला ठकुताईची कोत्र जाती एकटी आहे त्रिचारी। ती म्हणाला-“ताई, मी येत जाईन बरं का मयून मयून!

ते उत्तर ऐकून ठकुताईला परमानंद झाला तिने अच्युतला बसायला सांगून मरभर सैराक केला आणि तूप आग्रह करून त्याला जेवायला वाढले त्या दिवसापासून अच्युत ठकुताईच्या घरी पंड जाऊ लागला ती सुद्धा अच्युतच्या घरी जाऊ पंड लागली ती कचेरीत मला म्हणजे ठकुताई आडलाट करी व कपड घुळत दाखून रात्रीला तोंगाक करून टंकी.

एके विधवा रात्री अच्युतच्या दारावर कोणीतरी थाप दिली अच्युतने दार उघडलं तर मगोर ठकुताई धरधर कापत उभी असलेली दिसली

त्याने चावऱ्या स्तरात विचारले-

“ताई! काय हो झालं? असा घाबऱ्या मुबऱ्या का?” म्हणत ती बरात झाला

ठकुताईसुद्धा पाठोपाठ बरात झाली. तिने त्या रात्री घडलेली एक गोष्ट सांगितली म्हणाली-“रात्री माझा मुकताच झोळा जागळ होता बाहेर कोणीतरी झालतं मसत्याची चाहल झाली मी खिडकी उघडून बाहेर पाहिलं माझ्या परसातली झाडे पडत असलेली एक म्हंत मला दिसली मी दार उघडले व म्हणाला बाहेर काढून दार बंद करणार इतक्यात एक काळाकभिश्च माणूस एक सुरा दाखवून म्हणाला- गळघातली माळा व

हातातून विनवळ काढून दे, ओरडलीस तर तू मुरा पहा!

"इतक्यात मुईवान गस्त घालणारा गिपाई त्या बाजूला आला चार दानजोड घावून माझ्याकडे डोळी बघाऊन पहात म्हणाला: 'तू या बघी बांचवीस पण तुम हागिन मी माडणाऱ नाही' आणि पसार झाला मी घाबरेन गेलं. मला काय करावं कळत नाही मी त्या विषयाच्या पाठीमागचे वास्तव नुसत्याकड आला आहे

"आणि तू पहा, हे दागिन साम्या आईच आहेत माझा माऊ माईसा पाठीस लागला आहे की मला म्हणतारोना आणि या वैधव्याच्यात तू दागिन्यांची गरजच

काय? भावबुयीला का नाही दंत? पण आतां तुच विचार कर म्हणारपणो जगा-यला माझाजवळ दुसरा आहेत तर्गे काय? यातलाच एका एक दागिना विकून मला दिवस काढ व लागणार आहेत आणि मला प्रत जाळायला लाकडांचा खर्च आहेत की!" असे सांगून ठकुताईने तिची सांगण्याची माळा पातळ्या व इतर दागिन अच्युताला शिष्ट एका आठवड्यानंतर ठकुताई पुन्हा फुलून म्हणाली- अरे बाबा चाराच्या भातीने तर मला रात्री झोपच येईनासो माली आहे. मी ते दागिने आपल्या भावा कडेच ठेवून ठेवावे म्हणते

अच्युतने दागिन परत करण्यासाठी पटी उघडून पाहिली तर सर्व दागिन तऱ्हीमे झाल होते दागिन न मिळालेले म्हण ठकुताई रडू लागली व म्हणाली- त्या चोराने म्हणाल्यासारखे केलं हे दागिन गेलं इतर सांगितले होते माझ्या घाबरण्या भावाला हे कळल तर तो मज्जा जीव घईल त्याच्या डोक्यावर काढ पाप पाऊल त्याचे पांज त्रि गेत उडी टाकते अस म्हणत ठकुताई आपल्या घरी निघून गेली

अच्युत विचारात पडला, हाका कोठो मकाम सांगायची कोठून? हा मास्त विचार करीत न राहता सरळ ठकुताईच्या भावाकड गेला आणि सर्व वस्तूत थोडक्यात

सांगून नसपण म्हणाला: 'दादा! हे सर्व घाण्या निष्काळजीपणाचे फळ आहे तुम्ही नेहेरबांनी करून आपल्या अवकांक्षे राग काढू नका मी दागिन्यांची सर्व किंमत हप्त्याहप्त्याने फेडीन'

तो कुठकणीं सर्व ऐकून घेतल्या वर सदसदां हसून म्हणाला-"आमच्या अवकांजी कल्पनाशक्ती तिच्या वयाबरोबर वाढत चालली आहे तुम्हांला तिच्या स्वभावाची ओळख घालेली नाही!"

त्यानंतर त्याने आपल्या बहिणीचे पूर्व-परित्र या शब्दात सांगितले

"व्हो! लहानपणापासूनच तिला चोरी करण्याची वाईट संकल्प आहे. आमचे म्हणजे बारल्यानंतर दोन वर्ष ती आमच्या घरी होती तिने आम्हांला खूप त्रास दिला, घरातल्या वस्तू ती चोरून स्वायची खावच्या प्यावच्या वस्तू मुद्दा चोरून नेऊन विकायची माझ्या मूलांना दिना-कारण मारायची खोटे बोलून आम्हां मवराआमकांचे सांठण लावण्याची मी दोन वर्षे सर्व पहात राहलो, शंभरी आपल्या घराची लाज राखण्यासाठी मी आमच्या अवकाळा घरातून काढल मी तिला घर-वर्चासाठी दर महिन्याला पैसे पाठवितो तरी माझ्या विरुद्ध ताकाही ती शेजारी-पाजारीच्या लोकांकडे जातेच आणि इत-

रांची सहानुभूती मिळवून शेवटी त्यांना देखील फसविते तुमच्याकडून तीन हजार रुपये काढून घेण्यासाठी तिने हे सर्व नाटक केले आहे. तुम्ही सर्व घर तिच्या विव्वासा-वर टाकलेत तिचा गैरफायदा तिने घेतला. तिनेच ते दागिने चोरले आणि ते दागिने सोन्याचे कोठून बसणार? सर्व नकली असणार! तिला सांगला वळा दिला पाहिवं मी सांगतो तसं कर मा." असे सांगून ठकुताईच्या भावाने अच्युतला आपली युक्ती सांगितली

अच्युत घरी आल्यावर ठकुताईने त्याला विचारले-"काय दे बाबा! कळलं का काही दागिन्यांविषयी?"

"साई, मी तुमच्या मावाच्या गावाला जाऊन आतांच येतो आहे. रथांगी हांगितल की दागिन्यांची किंमत तीन हजार नाही बायली पांच हजार आहे. मी नांदलाजाने तुमच्या मावाला पांच हजार देऊन बायला गळ्या सोडवून आलो आहे." अच्युत म्हणाला

ठकुताई अच्युत म्हणाला ते ऐकून 'आ' बासून पाहू लागली. ती आपल्या मावाच्या गावी जाऊन त्याच्यावर सिसकावून ओरडली— "लबाबा, त्या तकली दागिन्यांची किंमत पांच हजार आहे का? बायला हातात येणाऱ्या पैशावर तु मिधाळा-सारखी मळप मारलीस का? मला मुका टघाने ते पैसे दे नाहीतर मी तुला सोडणार नाही!"

"आ थं वा अक्का! तू माझ्या घरात पाकल टाकतांच भांड्या डोक्यावर लावोली बाहेर आहेस का? तू मोठी आहेस म्हणून मला रागावण्याचा तुला अधिकार आहे परंतु काय न? तू या वयात हे घे

करू लागलीस तर मेल्यावर भूत होशील तू आमच्या घरी येऊन रहा आर्जव बेवाच भाव घे! ठकुताईच्या धाकट्या भावाने तिला मांगितले

ठकुताईच्या पाठोपाठ बैलगाडीत बसून अच्युत आला व सर्व ऐकून म्हणाला— 'ठकुताई मी तुम्हाला मठी वहीण म्हणून मानले परंतु मला त्याची बाजू नाजू वाटते आहे, तुम्ही माझाच बळकावायला निवाळा होतो!' "

अच्युतच्या तोंडी ते सर्व ऐकून ठकुताई मात खाली कळून गप उभो राहिली

ठकुताईचा भाऊ अच्युतला म्हणाला— 'बाबा रे, अजून तुला जगाभा अनुभव नाही. ही पहिलीच ठेव आहे चोडा साबब रहा तुरटी आणि लढी माखरेतला करक तुस्तो पाहून कळत नाही, ताडात लढा टाकल्यावरच कळतो. माणसात मूढा नुरटी व लढीसाखरेसारखी माणसे असतात सावधपण माणसाची पारख काढी लागते

म्हशा जमिनदार

एका चिक्क जमिनदाराच्या घटी जाऊन एका उपाशी कुकल्या चिकण्याने होक दागितली. जमिनदाराने त्याच्या ओकरांना सांगून त्या चिकण्याला मर्दऱ्या देऊन घरासमोळून भायला डकसंभले. म्हणून शगले ती भिकारी नोकरीला म्हणाला— 'तुमचा जमिनदार बाणस जाहे की म्हसा?'

जमिनदाराने ते ऐकले व हागले लहाने पिराव येतो. त्याचाविषाने चिकण्याला खोलावून विचारले— 'नाम ते तू जमिनदाराचा 'म्हसा' म्हणालस?'

चिकण्याने आपला गुन्हा कळू केला म्हणून त्याचाचिखाने त्या चिकण्याला वहा दिवसाचा नुकसनास भोगायची शिक्षा केली

चिकण्याने त्याचाचिखाना विचारले 'प्रभो, आपण जमिनदार हाहेकांत 'म्हसा' म्हणजे कुहा आहे म्हणल्यास पण मी रेवचला जमिनदार म्हणजे तर गहा होईल का?'

"त्यात काही गुन्हा नाही! त्यावादीस म्हणाला.

"वर तर मी येतो जमिनदार हाहेन" भिकारी शिवाबांबरोबर जाते जमिनदारासंग म्हणाला

दोन वस्नाद

हासून अल रशीद जेव्हा बगदादचे खलीफा होते तेव्हा राज्यत सर्वत्र कबुतरांद्वारे टपालाची सेवा होत होती ती टपाल व्यवस्था कारणाने एक हुशार व योग्य व्यक्ती होता खलीफा त्याला दरमहा एक हजार रुपये पगार देत होते

पुढे काही दिवसांनी तो मरण पावला म्हणून कबुतरांद्वारे टपालाची व्यवस्था बंद झाली ती व्यवस्था चालू असता खलीफाने त्या कामासाठी चाळीस निघो चाळीस भिकारी कुंभे व कबुतरे दिली होती त्यांना खलिफाने बोलावून घेतले

कबुतरांद्वारे टपाल व्यवस्था पाहणाऱ्या अधिकाऱ्याला जीनाब ताबाची मुलगी होती व त्याच्या बापकोचे नाव दिलेला असे होते दिलेलाने खलीफाकडे निरोप पाठविला की तिला कबुतरांद्वारे टपाल व्यवस्था चालू ठेवण्याची माहिती आहे, म्हणून तिच्या

तबन्नाच्या जागी टपाल व्यवस्था चालू ठेवण्याचे काम तिला देण्यात येईल व पगार सोबत बहाल करण्यात येईल परंतु खलीफाने तिचा अर्ज नामंजूर केला

ही घटना बघली त्यानंतर काही दिवसांनी खलीफाने अहमद व हुमन नावाच्या दोघां अटुल दरोडखोरांना कोतवाळ नेमले त्या दरोडखोरांना पकडण्याच्या कामी खलिफाला कधीच यश मिळाले नव्हते म्हणून खलिफाने विचार केला की जोरी अटुल चोरानाच कोतवाळ म्हणून नेमले तर चोराना पकडणे जास्त सोपे जाईल दिलेलाला जेव्हा कळले की तिचा अर्ज खलिफाना नामंजूर केला आणि दारा दरोडखोरांना कोतवाळासारख्या उच्च पदावर नेमले तेव्हा तिला भयंकर राग आला ती बापकोने मुलगी जीनाबला म्हणाली- या राज्यात चोराभासटघाना

उत्तम पदावर नेमून त्याचा गौरव होणे आहे परंतु आपणच नालायक ठरला का? दाखवून देऊ की अहमद आणि हुसन दास आपल्यासमोर कुत्र्यापेक्षा आहेत

तसे दिलेला म्हातारीच होती परंतु फार हुशार व कलकलाने हाता तिला मुलगी जिनाबमुला आईने कोणत्याही प्रकारे कामे नव्हती आईने केलेली प्रतिज्ञा पूर्ण नव्हता पन्नासह झाला

दिलेल्या बगदाद शहर हासून सांडायचे आपल्या मनाशी ठरविले तिन एक दिवशी गळघन फकिरांसारख्या अपमाळा घातल्या ती शहर धुव्या घेतली आणि हुनास सूफी फकिरांसारखा अडा पत्रन सूफी फकिरांसारखी घरातून बाहेर पडली

बगदादच्या नागरीकांत मुस्तफा एक प्रमुख नागरिक होता तो खालिफाच्या राजकुलाला एक हुता त्याला पगारही तसा मांडाय होता त्याचे घर म्हणजे एक धाडी तबलाच होता व व गीरी दारे खिडक्या बदली हाथ आणि दाराना व दारा कुलप हाती त्याची दाढी फार सुंदर होती आणि राजधानीतल्या सुंदर तबलात तिची दरोडगरी करणारी दुसरी स्त्री नव्हती तिचे धयला यमी होते तिचे नाव होत खोतन मुस्तफा तबला सौंदर्या व आपला जीव ओलांडून साकारत

तयार होता. म्हणूनच ध्याय तिला मूल-बाळ काही झाले नाही तरी दुसरे लग्न केले नव्हते

जातून स्वतः नेहमी अभ्यसनाक रहात असे तबलाला मूल तबलाचे फार दुख होत आहे हे तिला सांगले नाहीत होते म्हणून तिने हकिमांकडून निरनिराळी औषध घेतली व मजतन करविले परंतु एकाचाही उपयोग झाला नाही

दिलेला सूफी फकिरांचा बंध करून भलाच नाव घेत बगदाद शहराच्या गल्ली गल्लीत फिरत होती तिने मुस्तफाच्या घरासमोर आल्यावर घरात बोकान पाहिले, हवेलीच्या एका खिदकीसमोर

बायबागिन्यानी सडली खातून उभी हाती. ती नव्या नवऱ्यामुलीसारली दिसत होती.

दिलैलाने मनात विचार केला की या सुंदर गृहिणीला पळवून नेऊन तिचे सर्व दागिने लांबविले नाहीत तर मी मावाची दिलेला नाही. दिलेलाला पाहून खातूनला वाटल की ही फकीरीन काहीतरी मंत्र, अंगारा किंवा ताईत देऊन आपल्याला मुक्त करील. लग्न तिने एका गुलाम स्त्रीला पाठवून दिलेलाला बोलावून घेतले दिलेला वाटच पट्टा होतो.

दिलैलान परत पाऊल टाकताच खातून तिच्या पायां पडली व मग भोकळ करून छेपू रडली.

दिलैलाने तिच्या मनाचे साधन या शब्दात केले—“बंदा ह्या काही मनात प्रेम काला? या शहरातच संतात देशात एक फकीर आहे. तू त्याच्या दशांगला वाजून पड. पहा तुझी मनाक भन भूली होईल.”

खातून म्हणाली— मी या हवेलीचा उचरठा कधी बोलाडला नाही.

‘तू माझ्याबरोबर चला, मी एका फकिराकडे घेऊन जाईन. तुझा नवर घरी परत यायच्या आत तुला घरी उरले पांक्ती करीन. दिलैलाने समजावून सांगितले.

खातूनला परमानंद झाला की मिला फकिराच दर्शन घडण्यावर मुलगा होणार. तिने अंगावर अणखी चाद सुंदर दागता घातले व दिलैलाबरोबर निघाली.

थोड्या अंतरानाच तिही मोहसिनचे दुकान लागले. तो एक सुंदर तरुण होता व त्याचे लग्न झालेले नव्हते. त्याला पाहताच दिलैलाच्या मनात एक विचार आला. तिने खातूनला बाहेर ओढण्यावर बसविले व ती मोहसिनच्या दुकानात शिरली.

मोहसिनला ती म्हणाली— हे पहा मुला! बाहेर ओढण्यावर बसलेली मुलगी माझीच मुलगी आहे.” तुझ्यासारक्या हात कर सुंदर तरुणी मी तिचे लग्न करून घ्यावे म्हणते आहे. तिच्या बापाचे व्यापार

करून पैसे मिळवून ठेवले आहेत मी तू माझ्याला तू हुडा देईन तुला अशी अणखी दान दुकान काढता येतील.

मोहसिन खूप हाऊन म्हणाला “मला माय आहे. रण लान केव्हा होणार?”

माझ्याबरोबर आलास तर अजून रिकामे उरकून राहू दिलेला म्हणाली तेव्हा मोहसिन एक हजार दीनार पत्का गिस्त. दोन घेऊन दिलैलाच्या पाठोपाठ निघाला. न्यानंतर दिलैला खातून व मोहसिन दोघांना घेऊन पुढे निघायची वाटवर रंगारी हाता मोहसिनचे दुकान होते दिलैलाने मोहसिन व त्या पुन दोघांना बाहेर बसे केले व जात जाऊन मोहसिनला म्हणाली—“हे पहा रे बाहेर उभे आहेत ते माझा मुलगा व मुलगी आहेत. माझ घर पडायला झाले आहे म्हणून मी बराच बुद्धी करवीत आहे म्हणून तुझी वाढवोपेकी काणात घेऊन रिकामे असेल तर आम्हांला रहायला दे.”

मोहसिन प्रोष्ट वेळ विचार करून म्हणाला सादया घराचा वरचा मजला तुम्ही शकामा आहे. चार काठ दिवसांकरिता पाहिजे तर तुम्हांला तेथे रहायला हरकत नाही. अस सांगून मोहसिन विल्लो दिलो दिलैला खातून व मोहसिनला घेऊन हाजी मोहसिनच्या घरी गेली. खालची खोली करून घ्यायची का?

उघडून देऊन मोहसिनला खुणेने म्हणाली की त्याने रवा खोलीत जावे. रवानंतर खातूनला सरक्या मजल्यावर घेऊन जाऊन म्हणाली— मुली, तो फकीर याच घराच्या खालच्या मजल्यावर राहातो मी त्याला भेटून आलेच! तू आपले सर्व दागिने काढून एका दोक्यात बांधून ठेव आणि फकीर साहेबांच्या बघांला जायला तयार हो. त्यांच्यासमीर दागिने अंगावर घाळून जाणे फार मोठा अपराध आहे. त्यांना ते आवडत नाही!” असे सांगून दिलैला चिंता उतरून खाली जाठी तिला पाहून मोहसिन विचारले— ‘शक्या! लव्याविषयी कोळणी करून घ्यायची का?’

दिलेला रडक्या स्वरान म्हुणाली- 'बेटा, कोणीतरी हुशारे तुला कोड असल्याचे सांगून तिचे मन तुझ्या विरुद्ध फिरविले आहे. तिने तुझ्याशी लग्न करण्याचा ही सवार असल्याचे मला सांगितले. म्हणून तु अंगारखा काढून बस. मी आपल्या मुलीला घेऊन येते व तिची खात्री करून देते. तुझ्या हातातली ती पिशवी माझ्याकडे दे! मी घर सुरक्षित आमी ठेवून देते.'

मोहसिनशा दिलेला म्हणाली ते सर्व खरे वाटल व एक हजार दीनार भरलेली पिशवी आणि अंगारखा तिला दिला. ते घेऊन दिलेला बरेचसा मजल्यावर गेली व खातूनला म्हणाली- 'मुली! फकीरमाहेब! तुला वाट पहात आहेत. तुला भाग्य उजळल म्हणून समज. तु खाली उतरून वा. मी तुझ्या दागिन्यांचे गाठोड सुरक्षित आमी ठेवून येते.'

खातून उतरून खालच्या मजल्यावर गेली. तिच्या गाठोडात दिलेला दीनार भरलेली पिशवी व दागिन्यांचे गाठोड

घेऊन आमी आणि सरळ घराबाहेर निघून गेलेलीत पारली.

खातून दिलेलाने साहित्याप्रमाण खाली उतरून खोलीत गेली. तेथे तिला माहसिन दिसला तो खातूनगला म्हणाला- 'तू पाहून खात्री करून घे अंगारखे तुला कोड काढाच हाग दिसतात का?'

खातूनला काहीच कळना. ती चाबकन गेली आणि बरेचसा मजल्यावर घावली परंतु तसे ती सूफे फकीरीम नव्हत व तिच्या दागिन्यांचे गाठोडसुद्धा नव्हते.

मध्यंतरी दिलेला पिशवी व गाठोड एका बोळखोच्या दुकानात नेऊन ठेवला व झापी मोहमदकडे जाऊन म्हणाली 'तुमचे पर शोयीच आहे, तुमचे उपकार मी विसरण नाही' माझी दोघ मुल खापाशी बसली आहेत, ज्ञातांका त्यांच्यासाठी काहीनरी खायला घेऊन जा मी सरयान घेऊन घायला घरी जाते. तू म्या एक दीनार, माझ्या मुलांघरोबर तुम्हीमुडां थोडे खर्चून घ्या. दिलेला म्हणाली. (क्रम)

गणेश पुराण

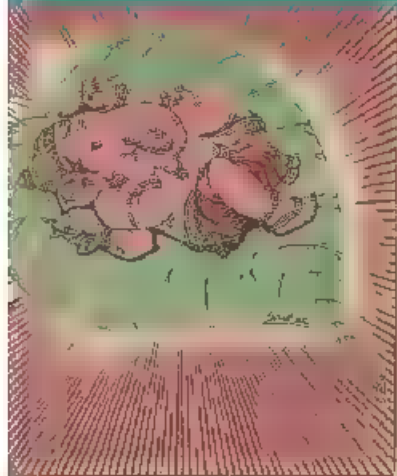
सत्यलोकाल कमलासनावर वसुत दिवसभर सृष्टी करण्याचे काम करीत राहण्याने ब्रह्मदेव दमून गेला आणि कल्पान्त जवळ येताच ब्रह्मदेव पंगु लागला बोळपावर झोप गेली असता तो जाग्रया देऊ लागला तेव्हा पर्वत शिखरे बुभुक्षु जाऊ लागली व खातून बागिज्याला बाहेर येऊ लागल्या त्याला शेव लागण्याच्या सुमारास त्याचे डोळ्यां घाडे पाणावले तेव्हा आकाश प्रलय पाटावल्या वगानी व्याप्त झाले आणि इत्तीच्या सोंडसारखी पावसाची सततचार मूस झाली आणि चतुर्दश लोक पाण्यातली बुडून गेले. पाण्यावर झोपेचे थोडे असताना त्या बरेच कापत होत्या. सचच पाला लोटात अथ कार पसरला

असा प्रलय सुद्धा आल्यावर ब्रह्मदेव झोपला. प्रलयकाळ म्हणजे त्याची रात्र पुन्हा कल्याणत प्रारंभ जायची वेळ जवळ येऊन ठेवली. तब्या जगतावर प्रकाश येण्याच्या पुढ्यसमयी सूर्यस्तीने श्रीनेने तार स्वरात लावले व त्यावर बोट फिरवित भूपाळी म्हणू लागताच ब्रह्मदेवाला जाण आली.

तो पद्यासन घालून बसला व आपल्या चारही मुलांनी त्याने नवुधिक तब्यर फिरवून पाहिली.

कालचे सर्व जगत जलमग्न झाले होते. मोठमोठ्या पर्वताकार लाटा येत होत्या त्या लाटांच्यावर एका आमी पुढ कातरलेला दिसत होती. त्या प्रकाशात लाटांवर तरंगत

असलन्दा मोठ्या वटपत्रावर वद्रामारखा एक सुंदर शिखू पडुहला होता व तो आपल्या उजव्या पायाचा अंगठा मोखत असवेळा दिसला

ब्रह्मदेव हात जोडून बोले मिटून अणभर न्यानमग्न झाला बोळे उबवून पाहतां तर त्याला किंचित दृश्य दिसले

तो क्षिणू आपली दुसरा कोणी मसून विश्वविराट स्वरूप परब्रह्मच असल्याचे ब्रह्मदेवाना आनीपूरक वाटले परंतु या वेळी त्या शिखूचे डोके हत्तीसारखे होते व ती आपल्या लहानग्या सोंबने आपला उजवा पाय धरून सोंडात घालीत असल्यासारखा दिसला

त्याचे ते स्वरूप प्रसन्न होते तो जिहू चंद्रकातीसारखा प्रकाशित होत होता त्याला चार हात होते ब्रह्मदेव त्याच्याकडे आश्चर्यचकित होऊन पहात असता एका एकी हो शिखू वटपत्रासह अदृश्य झाला व त्या जागी मातीची एक उंच टेंकडी दिग् लागली

कसाक्रमान पाषाणानून विशाल मृभात वर आला आणि महालागर निर्मल झाले

ब्रह्मदेवाने पुन्हा सृष्टीची निर्मिती कर घ्याचे ठरविले सर्व प्रथम पर्वत व नद्या यांची सृष्टी वहावी यासाठी संकल्प करून त्याने कर्मजलातून पाणी घेतले व जगतावर प्रोक्षण केले त्यातूनच वृक्ष जनस्पती वात्य व खनिज निर्मितीसाठी संकल्प सादला त्यानंतर प्राण्यांची सृष्टी करायचे ठरवून क्रमाने सर्वप्रथम समुद्रात माशांची, जमिनीवर जीवजन्तू कृमीकीटक व पक्ष्यांचा सृष्टी केली. त्यानंतर मानव सृष्टी करायचे ठरवून कर्मजलातून पाणी घेऊन प्रोक्षण केले

इकडे ब्रह्मदेव सृष्टीची निर्मिती करणाय गुनला होता, त्या वेळी तिकडे सरस्वतीचे वीणावादन चालू होते परंतु कां कोणास ठाऊक बीणेतून सर्व अपस्वरच निघत होते सरस्वती घनकच झाली व खाली पाहू

लागली आणि आपली जास्तच चक झाली. ब्रह्मदेवाने आश्चर्यचकित झालेला अर्धांगिकडे पाहिले परंतु ती चकित कां झाली हे त्याला कळले नाही म्हणून त्याने खाली दाकून पाहिले.

सब पर्वत लोळत असलेले व पर्वत शिखर उलटी पुरत्यासारखी व त्यांचा पाया वर पसरलेला होता व सूर्यकिरणाना छत्रीसारखा अववीत असलेला दिसला नद्या समुद्राकडून उंच प्रदेशाकडे वहात असलेल्या दिसल्या. वृक्ष जनस्पती उलटे आकाशाला आपल्या मळाच्या पायांनी लाय मारीत होते

समुद्राच्या लाटांवर नलचन प्राणी तर- नत बंडकासारखे उड्या मारीत होते

काही आपल्या जागी उभे होते तर काही पक्ष्यासारखे उडत होते.

कित्येक प्राणी विविध स्वरूपात निर्मिले गेले होते काहीना होकीच नव्हती, तर काहीना नागचे पायच नव्हते. काहीना एकच एक पाय होता तर काहीना तीन पाय होते काहीना बोळे, कान वगैरे सर्व होते पण तोंडच नव्हते, काहीच्या शेंपटी- छांभ तोंड होते तर काहीच्या डोक्यालाच शेंपटी होती. पक्ष्यांना पक्षच नव्हते. काहीना चालायचे झाले तर पाय नसल्या- मुळ लोळणे आवश्यक होते

ब्रह्मदेव ते सर्व पाहून गोघळून गेला व आपली सर्वोत्तम सृष्टी मानव सृष्टी कशी आहे हे आसुरतेने पाहू लागला तेव्हा

त्याला काही मनुष्य दोन डोकी असलेलं दिसले. त्यात एक डोके स्वीचे होते तर एक पुरुषाचे

पुरुष हातभर किंवा बीतभर उंचीचे होते तर बायका मोठ्या हनी एवढ्या लठ्ठ व ताठार्या जाडएवढ्या उंच होत्या. काहीना पाठीला तांबे चिकटविलेल्या-सारखी होनी तर काहीना चार तीन किंवा एकल पाय होना. पोटाच मोठे लोड असलेलं काही कंथ आकृतीत वरीत असलेलं दिसत

प्राणी तीडे वर करून असहाय अवस्थेत दोन जागीत ओरडत होते. ब्रह्मदेवाची निवा करीत असल्यासारखे फडफडत

आडवेआपट करीत असल्यासारखे दिसत होते

एक ज्ञानभर उंचीचा माणस नाडा-एवढ्या एका विकृत आकृतीच्या हाईकड बोट दाखवून आकाशाकडे पहात ओरडत होता 'अरे ब्रह्मदेवा! मी अशा व एकामह सत्तारसाभर कसा वळून जाणार ?'

विकृत आकाराचा काही लोक आकीक करून रडत ब्रह्मदेवाची निदा करीत होते. "अरे चार डोकी असूनही खरे डोकेच नसकल्या न बायलात सैल नसलाय ब्रह्मदेवा! आम्ही अशी सृष्टी का केलीस रे ?"

तो गर्व आघोष एकून ब्रह्मदेवाची चारही डोकी मरकत किरण्यासारख्या ह्याली आटवी दाढ्याला अघरा आन्यासारखे मान ब्रह्मदेव स्मार्तन्यनिमूड होऊन मर म्मनाकडे पाहू लागला. रात्री चारही तोड पांढरी फट्टे पडलेली पडून मरम्बती स्मिन्न वळत त्याच्याकडे पडून लागली परतु बोळकी मात्र नाही

अस का वर साळ ? गियमितपण सृष्टीची काय चालू व्हावात यासाठी मी सम्यकल्प करूनच अर सृष्टीची पूर्वरेचना सुरू केली होती ? मग वस का वर न्हावं ?" असं स्वतः शीच मांडयानं बोलत ब्रह्मदेव चारही डोक्यांनी वर आकाशाकडे

पहात जोरात रक्तारंगला त्याचा लो आवाज दड दिशान दुमदुमला

विमलवर्धिमूढ अवस्थेत ताचीवाजला पहात असलेल्या ब्रह्मदेवाला एक अत्यंत उज्वल मूर्ती दिसली त्या मनाला हत्तीच हाक होते चार हातात कमान पाठा अकुक्ष ककुक्ष व परस मारण कल हात त्या गजानमाने पूर्णचंद्रासारखी हौस्य कांती होसी त्याची त्याच्या बांधावरचे पांढरे शुभ्र स्परशे आकाशात फडफडत उडत होत

ते हा मरम्बतीत अस्पल्या वीणवर 'आकार नाद कला मरम्बतीचा धोट वीणवर चालू लागला व तावगाभन्ध रागाच स्वर आयमनात तरलू लागलं तदर त मेरल गगात वदलून हसध्वनि रागात पवेश करी घाले गजानन कपान ब्रह्मदेवाला या मूर्तीचा पाहान्कार झाला. वरपाठावर ती आकृतीगणची मूर्ती अभय-हसने रथी राहून ब्रह्मदेवाला अभयदान दान दन हे तो त्या मूर्तीच्या चीकरं शरदू पोषायेच व दण सारखे वच विवेलक हाते

ब्रह्मदेवाचे हात आप आप जाडले गल व म्हणाला प्रभ या अदभुत स्वरुपात तू कोण आहेस ? तुला ओळखू न सकण्या इतका मी अज्ञानी आहे म्हणून आता अतन्द्रा वर

"बाबा रे, ब्रह्मदेवा! सकलपंचाढोपास

विकल्प येत असतो त्यालाच विघ्न म्हण-तात विघ्नाचे हरण करून सकलपूष करणारा मी विघ्नहर्त्री आहे! विघ्नाचे नायकत्व करणाऱ्या विकल्पाचा मी साक्ष्या परशून नास करून प्रत्येक कार्य पूर्णकुभवत यशस्वी करणारा मी विघ्नविनायक आहे! पृथ्वी, आप तेज, वायू व आकाश नावाची जी पंच महाभूते आहेत त्या भूत राणाच अधिपती मी गणपती आहे अहोरा घात्याची पिक तण वरणाच्या मदोन्मत्त हत्तीसारक्या विघ्नांना मी आपल्या अकुषाचे आपल्या काबूत ठेवून आपल्या पाशात बांधून ठेवतो म्हणून तू मला विघ्नहर्त्री श्रेणी

या नावाने हाक मारीत जा!" विघ्ननायक राजेशाक्षी अशी गंभीर वाणी छाली.

तेव्हा नटपत्रावर म्हणाला—"हे विघ्ननायका गणापिपा! माझ्या सृजनशक्तीला अशी अर्थकर विघ्ने का आली? ही सर्व सृष्टी अशी विकृत का आली? उत्तम सृष्टी कशी होईल हे सांगण्याचा अनुग्रह कर!"

"विघ्नांची तुला कल्पना जगाची म्हणूनच हे सर्व झालं. नटपत्रावर बाल-गणपति रूपे प्रगट झालेला मीच तो नटपत्रावरील गणपती होतो. त्या वेळी तू माझ्याविषयी काहीच विचार केला नाहीस. माझा विचार करणे म्हणजेच विघ्नाविषयी प्रथमच सावध राहण्याचे ज्ञान असणे होय!

ते ज्ञानस्वरूपच मी आहे! ब्रह्मदेवापासून सर्व प्राणिमात्रांपर्यंत प्रत्येकाने कार्यान्वय करण्यापूर्वी निविघ्नपणे कार्यप्रिद्धी व्हावी या बाबी मोठ्या ती सावधगिरी व ज्ञान ठेवणे आवश्यक आहे! हत्ती कोठेही पाय ठेवण्यापूर्वी जमिनीत आपले वजन पेलण्या हत्तीची चट्ट आहे की नाही हे पाहतात. प्राण्यांत आपल्या आकाराइतकाच हत्ती हा प्राणी थोर बुद्धीचा असतो. हत्तीसारखी बुद्धी असानी ही सूचना देण्याच्या हेतूनेच मी गजानन रूप धारण केले आहे. तू जोपल्ल होतास तेव्हा सोमकासुर नावाच्या राक्षसाने तुझे चार ही वेद चोरून नेऊन समुद्राच्या बुडालेल्या लपवून ठेवले. विघ्नने मत्स्यावतार धारण करून त्या राक्षसाचा खंडार केला आणि मी नटपत्रावर पडलेलो असतां माझ्याजवळ आणून ते वेद ठेवले. ते वेद आणि सृष्टीची कार्ये चालू ठेव." हे बोलून तो विघ्नहर्त्या गणेशाने ब्रह्मदेवाला वेद दिले.

ब्रह्मदेवाने ते घेतले व परमानंदाने विघ्नहर्त्यांचे स्तवन करू लागला—"विघ्ननायका गणापिका! सृष्टीची रचना करण्यापूर्वी तुझे स्मरण करून आणि हृदयपूर्वक तुझे पूजन करून मी विनवितो की माझ्या हातून कार्यान्वय व्हावा, असा प्रारंभ देण्याचा माझ्यावर अनुग्रह कर! आणि ही जी विकृत

रूपात सृष्टी झालेली आहे ती पुन्हा सुस्वरूप
व्हाची अंत काहीतरी करण्याची कृपा कर!"

विघ्नहर्त्याच्या रूपाने आतांपर्यंत झालेली
व विकृत रूपात असलेली सृष्टी क्षणाघात
सरळ झाली. तेव्हा विघ्नहर्ता गणेश
म्हणाला-"अरे ब्रह्मदेवा! तुझ्या या वक्र
सृष्टीची वक्रता मी तुकडे तुकडे करून
टाकली म्हणून मी वक्रगुंड झालो. या
वक्रतुडाचे स्मरण करून कोणतेही कार्य
प्रारंभ केल्यास ते कार्य यशस्वीच होईल.
तू माझे स्मरण करून तुला जशी सृष्टी
करावयाची असेल तशीच कर. सृजन ही
एक कला आहे. ती कला कोणत्याही
प्रकारे वाकडी तिरकडी व होवा तू निर्मितेले
जग हे कलेचे सत्स्वरूप म्हणूनच दिसेल.
तू सृष्टी केलेल्या जगात सुरवातीला माझी
पूजा करून कोणी कार्यारंभ केला तर मी
त्याला पावेन व त्याची विघ्ने दूर करीन व
त्याची सफलतासिद्धी व्हावी म्हणून मी सिद्धि-
विनायक या नावे ओळखला जाईन. सर्व
गंगांचा अधिपती होऊन गणपती या नाव

शिवपार्वतीचा पुत्र म्हणून अवतार धारण
करीन!" असे सांगून य ब्रह्मदेवाला
आशीर्वाद देऊन सृजनात अंतर्धान पावला.
सरस्वतीने भैरवी रागात सर्व आका-
शाला पुलकित करून टाकणारे वीणदरचे
स्वर काढले.

ब्रह्मदेव-"विघ्नाशो गणाधिपाय मम!"
म्हणाला आणि त्याने सृष्टीचा आरंभ केला.
सृष्टी पूर्वपिशा जास्त सुंदर निविघ्नपणे
होऊ लागली. उच्च हिमालयाद्विनिघ्नरा-
सह सुंदर पर्वत, अमृततुल्य जलप्लावन कर-
णाऱ्या नद्या, मनोहर वन, विविध प्रकारचे
वाहत्यासारखे सुंदर प्राणी, मारीर सौंदर्य
गसलेले जलवान व गंधाची मानन घांती
सृष्टी होऊन सर्व जग ब्रह्मदेवाच्या कलेचे
प्रतीक झाले. वाग्देवी सरस्वतीने आपली
वाणी सुमधुर संगीतासारखी प्राण्यांना
प्रदान केली. जीवजंतूंनी पृथ्वी वशांत
होऊन अधिक सुंदर दिसू लागली. पार-
व्यांच्या आधारे पक्षराणांच्या वटवृक्षासारखे
सर्व जग वाढू लागले.

सहस्रमलानगसात चेहेरा

शेंकडा वर्षांपूर्वी घडलेली ही गोष्ट आहे.

अरबली पर्वतप्रदेशातील एका लडका-
वर माणसाच्या चेहेऱ्यासारखा चेहेरा कोणी
तरी विलक्षणाने कोरून देवदगडावरून
दिसतो असे परंतु वास्तविक तो चेहेरा कोणी
कोरलेला नव्हता. निसर्गातूनच ती कलाकृती
निर्मिली होती. त्या पर्वताच्या आसपास
राहणाऱ्या गावकऱ्यांना दररोज तो चेहेरा
दिसत असे. लोकांना त्या चेहेऱ्यावर
नैसर्गिक श्या, कसणा व शांती इत्यादी
भाव दिसत. त्या चेहेऱ्याचे कपाळ संद
होते जे बिहस्तचे सूचक आहे. त्याचे
ओळे वास्तव्यभावाने जमतेकडे पहात
असल्यासारखे वाटत.

दगडाची ती मूर्त पाहून प्रजेत त्या मूर्ती-
विषयी अनेक आख्यायिका पसरलेल्या
होत्या. काही लोक म्हणत की त्या चेहेऱ्या-
सारखे रूप असलेला कोणी थोर पुष्ट

कधी काळी त्या प्रदेशात रहात असे.
त्याच्या रूपाने प्रजा कार सुखी होती.
विलेक वर्षांपूर्वी एक मुनी त्या गावी
घातले होते. त्या मुनीच्या वसांचा त्या
पंचकोशीतले गावकरी गेले. त्यांपैकी काही
जणांनी त्या मुनीला त्या लडकावरच्या
मूर्तीविषयी विचारले. मुनीने काही वेळ
त्या मूर्तीकडे पहात राहल्यावर म्हटले-
"असाच एक मनुष्य कधी तरी या प्रदेशात
दिसेल. तो एक थोर ज्ञानी व महारमा
असेल. त्याच्या हातून प्रजेची अनेक प्रकारे
सेवा होईल."

त्यानंतर कित्येक वर्षे लोटली. पिबशान्
पिबशान् त्या मुनीने सांगितलेली गोष्ट
लोकांच्या तोंडी ऐकायला मिळी, परंतु त्या
दंतकथेवरचा विश्वास हळूहळू कमी होत
गेल्या. परंतु एका मुलाचा त्यावर पूर्ण
विश्वास होता. त्याचे नाव वसू असे होते.

तरी वसू श्रद्धाभक्तीने तो साधू म्हणू ते सर्व शतपणे ऐके. साधू बोले त्यात शानबोध पुष्कळच होई, यात शंकाच नाही, परंतु त्याला जगाचा प्रत्यक्ष अनुभव बेताचाच होता. वसू एका सामान्य स्थितीतल्या कुटुंबात जन्मला असल्या कारणाने मध्यमवर्गीय समाजाच्या सुखदुःखाची त्याला चांगली कल्पना होती. म्हणून त्याला त्या साधूच्या बोलण्यावागण्यावरून यरील तथे गोष्टी कळल्या.

खिवाय तो साधू फार रागीट स्वभावाना होता. त्याचे प्रचनन होई त्या वेळी कोणी खोकला किंवा शिकला तरी ते त्याला आवडत नसे. तो ज्या विद्वत्तापूर्ण गोष्टी बांगे त्या कळल्या नाहीत व त्यांनी काही शंका काढली तर तसे प्रश्न करायला त्यांना परवानगी नव्हती. तो साधू एवढेच सांगे—“हे तुमचे दुर्भाग्य आहे ज्यांना कळत असेल त्यांनीच बसावे व एकावे, नाहीतर उठून चालू लागावे.”

म्हणून त्या साधूविषयीचा आदर कमी होत गेला. काही दिवसांनी तो साधू गिधून गेला. वसूल वार्ड वाटले की त्याची आशा पूर्ण झाली नाही.

काही दिवसांनी त्या प्रदेशात एक महापराक्रमी व शूर योद्धा आला. त्याने अनेक युद्धात यश संपादन केले होते. काही लोक

म्हणाले की तो शूर योद्धा ज्या प्रदेशात राहील त्या प्रदेशातल्या लोकांना सुखाने राहता येईल व त्यांना शत्रूची भीती बाळगण्याचे कारण नाही. असा विचार करून वसू त्या योद्ध्याला जाऊन भेटला त्याला वाटत होते की मुनीने सांगितलेली ती थोर व्यक्ती हा योद्धाच असावा. परंतु त्या योद्ध्याच्या चेहेऱ्यात व दगडारच्या चेहेऱ्यात मुळीच साम्य नव्हते. त्या योद्ध्याला सामान्य लोकांच्या सुखदुःखाची कल्पनाच नव्हती. कोणी त्याचे एकले नाही तर तो त्यांना त्रास देई. म्हणून त्याचा आदर कमी होऊ लागला. वाही दिवसांनी तो मुद्दा निघून गेला.

आणखी काही दिवसांनी एक मोठा व्यापारी काही दिवसांनी एक मोठा व्यापारी आला. त्याने समुद्रपार व्यापार करून कोटपावची छत्रे संचादत केले होते. तो ज्या प्रदेशात वर्षे दो वर्षे राही त्या प्रदेशाची सर्व तऱ्हेने भरभराट होई.

वसूल हे कळत होते की तो राही त्या प्रदेशातल लोक मेहनती आहेत, परंतु त्याच्या आयुष्यात मुख नावाची वस्तूच नाही. त्याला वाटत होते की लश्करावरच्या चेहेऱ्यासारखाच त्या व्यापाऱ्याचा चेहेरा असणार व तो प्रदेशाच्या उद्धारासाठी आलेला असणार. परंतु व्यापाऱ्याला प्रत्यक्ष

पाहल्यावर त्याच्या चेहेऱ्यात व लश्करावरच्या चेहेऱ्यात थोडेदेखील साम्य नसल्याचे त्याला आढळून आले. तरी त्याला वाटले की तो व्यापारी त्या प्रदेशात राहल्याने त्या प्रदेशाची उन्नती होईल. व्यापाऱ्याने त्या प्रदेशात नव्या तऱ्हेने लागवड करविली. शेततून आणखी पिके त्याने स्वतःच खरेदी केली. शेतकऱ्यांना पुष्कळच फायदा आला. सर्वांच्या घरात लक्ष्मीने नव्या रूपात प्रवेश केला. उद्योगधंद्यांत लागलेल्या लोकांना मुद्दा व्यापाऱ्याने नवी हत्यारे व साधने दिली व उद्योगधंद्याची व्यापाऱ्याने पिकांची किंमत व उद्योग-

बंधावून येणाऱ्या घालाची किंमत इतकी कमी केली की घेतकऱ्यांना व कारागिरांना नुकसान सोसावे लागले. नव्या तऱ्हेचा साल तो व्यापारी घ्यायला तयार होईना. म्हणून नुकसान सहन करून सर्व मास त्या व्यापाऱ्यालाच विकवा लागला.

पुढे तर त्या प्रदेशातले आद्यपदार्थ इतर प्रदेशात निर्यात झाल्यामुळे साद्यान्नांच्या किमती भडकल्या व प्रजेला फार त्रास सोसावा लागला. जे लोक पूर्वी सुखवस्तु समजले जात त्यांना सुद्धा सुखाने जीवित घालविणे कष्टाचे होऊ लागले. साद्यात व धन होन्हीची उणीव भासू लागली व दुष्काळासारखी स्थिती आली. त्या व्यापा-

ऱ्याने जो साल कोठारात शिकत बसून जमा करून ठेवला होता तो सुद्धा गाढवा मारून त्याने ज्वलून परमलयात नेला. तो सर्व पाहून वसूला फार वाईट वाटले. वया-बरोबर त्याच्या बुद्धीचा विकास होऊ लागला होता.

आणखी काही दिवस गेले. त्या प्रदेशात कोणी मद्रकवी आला. त्या महान कवीला सामान्य प्रजेच्या सुखदुखाची कल्पना होती. त्याने सामान्य प्रजेच्या जीवनावर कविता लिहिल्या. त्याची गीते देशाच्या कानाकोपऱ्यात लोक गाताना दिसू लागले. त्याची छाती देशभर पसरली.

वसूला वाटले, कदाचित या कवीच्या चेहेऱ्यात व खडकावरच्या चेहेऱ्यात साम्य असेल व त्या मुनीची वाणी सत्य ठरेल. परंतु त्या कवीचा चेहेरा सुद्धा तसा नव्हता. त्या कवीची गीते लोक तन्मय होऊन ऐकत व त्याला वेनतुल्य मानत. त्याची शेवा-बुधूषा सुद्धा करीत. परंतु त्या कवीच्या मनात प्रजविषयी सहानुभूती तिळमात्रही नव्हती.

कवीने आपल्या गीतांत प्रजेच्या निष्ठेची व प्रपत्त्यांची प्रशंसा केली होती. परंतु त्याच्या हृदयात त्या प्रपत्त्याविषयी आदर भाव घोडादेखील नव्हता. तो नहमी बाळगो-

व श्रीमंत लोकांच्या संगतीत राहो. वसूच्या मनात त्या कवीविषयी आदरभाव मुळीच उरला नाही. तो कवी डोंगी असल्याचे त्याला आढळून आले. त्याने कविता किती चांगली लिहिली असली तरी त्या कवितांन व गीतांत फक्त कोरे शब्दच असत, आत्मा नसत.

हळूहळू प्रजेला कवीची वृत्ती कळू लागली व त्याचा आदर कमी होऊ लागला. काही दिवसांनी तो कवी तो प्रदेश सोडून निघून गेला.

वसूला फार वाईट वाटले. तो आद्या घरून वसला होता की मुनीने सांगितल्या-प्रमाणे कोणी थार पुरुष येईल, परंतु कोणी आला नाही. त्याच्या आजोबांनी सांगितलेल्या मोष्टीवरचा विश्वास त्याच्या मनातून पार नाहीसा झाला. कारण त्याने अनेक थोरपुरुषांना पाहिले, परंतु त्यांच्या मनात दया, वाचना इत्यादी गुण नव्हतेच व त्यांचा चेहेरा सुद्धा खडकावरच्या चेहेऱ्या-सारखा नव्हता. वसू याच विचारात

जागव्या जागी निदवळ उभा होता. रस्त्या-वरून जाणाऱ्या येणाऱ्या लोकांनी वसूकडे पाहिले व आश्चर्यचकित झाले. कारण वसूचा चेहेरा हुबेहुब खडकावरच्या चेहेऱ्या-सारखा होता.

ती बातमी पाहतापाहता गावभर पसरली. जे लोक आपल्या पूर्वजांच्या तोंडी त्या खडकावरच्या मुर्ती संबंधी दंतकथा ऐकत होते व कथांवरचा विश्वास ज्यांच्या मनातून पार नाहीसा झाला होता ते लोक सुद्धा वसूला वहायला लागले. वसूच्या चेहेऱ्यात व खडकावरच्या चेहेऱ्यात साम्य पाहून ते धक्कत झाले.

शेकडो वर्षांपूर्वी मुनीने वर्तवलेले अविष्य जरे ठरले. वसूने अनेक थोरपुरुषांच्या तोंडी ज्या ज्ञानाच्या मोष्टी ऐकल्या होत्या त्यांचा उपयोग त्याने जनहितासाठी केला. ती प्रजेवरील राहून त्यांच्या सुखदुःखात वाटेकरी झाला. त्याने त्यांना ऐक्य संपादन करून दिले व तो घन्य सारखा नव्हता. वसू याच विचारात

